

'Yeni Kapitalizm' Teorileri, Dijital Devrim ve Türkiye Kapitalizmi

Alpaslan Akçoraoğlu, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID: 0000-0003-4368-9998, e-posta: akcora@gazi.edu.tr

Özet

Yirminci yüzyılın son on yılından itibaren dünyanın ileri kapitalist merkezlerinde bilgi ve yeniliğe dayalı bir 'yeni kapitalizm' aşamasına geçildiği görülmektedir. Bu makalenin amaçlarından biri, merkez ülkelerde gelişen çağdaş kapitalizme ilişkin modern anaakım ve Marxian teorileri incelemektir. Diğer yandan, bu makalenin diğer bir amacı ise Türkiye ekonomisinin böyle bir yapısal dönüşüm için asgari önkoşulları taşıyıp taşımadığını tartışmaktır. Bu makalede çağdaş ana-akım bilgi teorilerinin basit ve yetersiz yapılarının radikal bir eleştirisi sunulmaktadır. Buna karşın, Marxian teorilerin, daha kapsamlı, karmaşık ve çok boyutlu bir çağdaş kapitalizm perspektifi sağladığı ileri sürülebilir. Bu çalışmada incelenen Marxian yeni kapitalizm teorileri şunlardır: dijital kapitalizm teorisi, otonomist teori, bilişsel kapitalizm teorisi, ulusötesi bilgisel kapitalizm teorisi ve bilişsel materyalizm teorisi. Yeni kapitalizmi, tarihsel kapitalizmin bir aşaması olarak gören Marxian teoriler, toplumsal ilişkilerin tarihsel boyutunu, üretken güçlerin gelişimini, bilgi/güç ilişkilerini ve sınıf çelişkilerini teorik analizlerine dâhil etmektedirler. Tekno-iyimser ortodoks iktisatçılar, yeni kapitalizmin yüksek-becerili, yüksek ücretli işler yaratacağını ve ayrıca, toplumsal eşitsizliklere ve iktisadi durgunluğa son vereceğini düşünüyordular. Buna karşın, dijital dönüşümün merkez ülkelerde aşırı-birikim sorununu daha da ağırlaştırdığı, iktisadi eşitsizlikleri daha da arttırdığı, kitlesel işsizliği yaygınlaştırdığı ve güvencesiz/geçici istihdamı büyüttüğü gözlemlenmektedir. Diğer yandan, küresel ekonominin yarı-çevre ekonomilerinin, yeni kapitalizm çağında ileri kapitalist merkezler ile aralarındaki açığı kapatabilmeleri için ekonomilerini bu yeni çağın gereklerine göre dönüştürmelerinin zorunlu olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de hem 'elit' entelektüel emek niceliksel ve niteliksel olarak yetersizdir ve hem de bilişsel kapitalizmin zorunlu unsuru olan kitlesel entelektüellik gelişmemiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisinin önemli 'yapısal zayıflıkları' ve bilim ve teknolojiye ayrılan görece olarak yetersiz kaynaklar, teknoloji-odaklı uzun-dönemli bir iktisadi dönüşüm için önemli engellerdir.

Anahtar Sözcükler: Bilişsel kapitalizm, dijital kapitalizm, otonomist teori, ulusötesi bilgi kapitalizmi, Türkiye kapitalizmi.

The Theories of New Capitalism, Digital Revolution and the Capitalism of Turkey

Abstract

A new stage of capitalism based on knowledge and innovation has emerged in the advanced capitalist centers of the world since the last decade of the twentieth century. One of the aims of this paper is to explore both modern mainstream and Marxian theories analyzing the contemporary stage of capitalism. On the other hand, another purpose of this paper is to discuss whether Turkey satisfies the minimum preconditions for such a structural (digital) transformation or not. In this article, I present a critical review of simple and analytically insufficient structures of the contemporary mainstream theories of knowledge. However, Marxian theories provide more comprehensive, complicated and multi-dimensional perspectives of this contemporary stage of capitalism. The Marxian theories of new capitalism reviewed in this paper are as follows: cognitive capitalism, digital capitalism, autonomist Marxism, transnational informational capitalism, and cognitive materialism. Considering that new capitalism is a stage of historical capitalism, Marxian theories take into account of historical dimension of social relations, the development of productive forces, knowledge/power relations and class antagonism. Techno-optimistic orthodox economists claim that the digital transformation will bring high-skilled, high-paid jobs and resolve problems of social polarization and economic stagnation. However, the new capitalism aggravates over-accumulation in the Global North, increasing the economic inequalities, accelerating the trend towards mass unemployment along with precarious/temporary employment. It is argued that semi-peripheral countries of the global economy should transform their economy in conformity with digital age. Turkey is insufficiently endowed with both 'elite' intellectual labor, and the mass intellectuality intellectuality, a term proposed by the theorists of cognitive capitalism. Furthermore, the significant 'structural weaknesses' of the Turkish economy and relatively insufficient resources allocated to science and technology are strong obstacles for a long-term economic transformation based on high technology.

Keywords: Cognitive capitalism, digital capitalism, transnational informational capitalism, autonomist theory, the capitalism of Turkey.

Giriş

Yirminci yüzyılın son on yılından itibaren dünyanın ileri kapitalist merkezlerinde bilgi ve yeniliğe dayalı bir 'yeni kapitalizm' aşamasına geçildiği görülmektedir. Bu makalenin iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, merkez ülkelerde gelişen yeni kapitalizmin yapısal özellikleri Marxian teoriler ışığında incelenmektedir. Diğer yandan, neoliberal bilgi teorileri eleştirel bir bakış açısıyla kısaca

gözden geçirilmektedir. İkincisi, Türkiye ekonomisinin böyle bir yapısal dönüşüm (bilgi ve yenilik odaklı bir kapitalist birikim rejimine geçiş) için asgari önkoşulları taşıyıp taşımadığı tartışılmaktadır. Yeni kapitalizme ilişkin teorik bilgiler, Türkiye'nin yapısal dönüşüm kapasitesini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Böylelikle, makalenin birincil ve ikincil amaçları arasında bir analitik bağlantı kurulabilmektedir. Bu makalede çağdaş ana-akım (neoliberal) bilgi teorilerinin basit ve yetersiz yapılarının radikal bir eleştirisi sunulmaktadır. Buna karşın, Marxian teoriler hem daha kapsamlı ve karmaşıktırlar ve hem de yeni kapitalizme ilişkin çok boyutlu bir analiz sunmaktadırlar. Çağdaş kapitalizmi, tarihsel kapitalizmin bir aşaması olarak gören Marxian teoriler, toplumsal ilişkilerin tarihsel boyutunu, üretken güçlerin gelişimini, bilgi/güç ilişkilerini ve sınıf çelişkilerini teorik analizlerine dâhil etmektedirler. Diğer yandan, Marxian teoriler, ileri kapitalist ülkelerde gelişen bu yeni kapitalizmi tanımlamak için 'dijital kapitalizm', 'bilişsel kapitalizm', 'bilgi kapitalizmi', 'yenilik kapitalizmi', 'teknokapitalizm' ve 'bilgi teknolojisi (IT) kapitalizmi' gibi değişik terimler kullanmışlardır.

Kapitalizmin temel nitelikleri bu yeni kapitalizmde de değişmemiş olmasına karşın, çağdaş kapitalizm, eski kapitalizmden (yani, endüstriyel kapitalizm) farklı bazı yeni özelliklere sahiptir. Çağdaş küresel kapitalizm bir yönüyle eskidir, çünkü azami kar ve birikim arayışına, üretim araçlarının (entelektüel sermaye dâhil) özel mülkiyetine, büyük iktisadi eşitsizliklere (oligarşik kapitalizm), akıl-dışı (irrasyonel) bir piyasa mekanizmasına dayanan bir sistem aynen sürdürülmektedir. Kapitalist piyasa mekanizması akıl-dışıdır, çünkü bir yandan iktisadi kaynakların önemli bir bölümü israf edilmektedir (savaş ve silahlanma harcamaları, satış stratejileri, 'gösterişçi' lüks tüketim, finansal faaliyetler) ve diğer yandan üretimin amacı toplumsal ihtiyaçları karşılamak değil, kar etmektir. Yeni kapitalizm, özü itibarıyla eski kapitalizmden farklı olmamasına karşın, kapitalizmin yeni bir aşamasını temsil etmektedir, çünkü yeni üretken kaynakları ve yeni örgütsel biçimleri yaratan ve küresel iktisadi yapının kökeninde bulunan yeni bilgi ve iletişim teknolojileri kapitalizmin bu yeni aşamasını biçimlendirmektedir. Dijitalleşme, üretimden finans ve hizmetlere kadar bütün küresel ekonomiyi kuşatmaktadır. Bilgisayar ve bilgi teknolojisi yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren 'küreselleşmenin' teknolojik temelini oluşturmuştur (Robinson, 2018: 78-80).

Dijital devrim bir kısım ortodoks iktisatçılar arasında kapitalizmin geleceğine yönelik büyük bir iyimserlik (teknolojik optimizm) yaratmıştı. Yeni kapitalizmin yüksek-becerili, yüksek ücretli işler yaratacağı ve ayrıca, toplumsal eşitsizliklere ve iktisadi durgunluğa son vereceği düşünülüyordu. Buna karşın, iktisadi ve toplumsal gelişmeler tam tersine bir eğilimi göstermekte ve dijital dönüşümün

aşırı-birikim sorununu daha da ağırlaştırdığı, iktisadi eşitsizlikleri daha da arttırdığı, kitlesel işsizliği yaygınlaştırdığı ve güvencesiz/geçici istihdamı büyüttüğü gözlemlenmektedir.

Diğer yandan, Paul Mason ve Jeremy Rifkin gibi entelektüeller, dijitalleşmenin kapitalizmin sınırlarını zorladığını ileri sürmekte ve 'post-kapitalist' bir iktisadi/toplumsal sistemin oluşmaya başladığını savunmaktadırlar. Paul Mason, sıfır-maliyetli ürünlerin ve zayıf mülkiyet haklarının bulunduğu bir bilgi ekonomisinin kapitalist bir ekonomi olamayacağını vurgulamaktadır (Mason, 2015: 175). Dolayısıyla, Mason'a göre, bilgi teknolojileri yeni ve istikrarlı bir kapitalizmin temelini oluşturmamakta; tam tersine, dijital çağ, mülkiyet haklarını aşındırarak ve gelir, çalışma ve kar arasındaki ilişkiyi yıkarak, piyasa mekanizmasının çözümlenmesine neden olmaktadır. Jeremy Rifkin ise dijital dönüşüm ile birlikte bilgi ürünlerinde marjinal maliyetlerin sıfıra yaklaşacağını ve dolayısıyla kaynakların kıtlığı sorununun aşılacağını ileri sürmektedir (Rifkin, 2014: 7-15). İktisadi paradigmanın değiştiği böyle bir ütopyik 'bolluk ekonomisinde' kapitalizm varlığını sürdüremeyecek ve post-kapitalist bir sisteme geçilecektir.

Küresel ekonominin çevre ve yarı-çevre ekonomilerinin, dijital kapitalizm çağında ileri kapitalist merkezler ile aralarındaki açığı kapatabilmeleri için ekonomilerini bu yeni çağın gereklerine göre dönüştürmeleri ve teknolojik yenilik odaklı bir iktisadi büyüme modeline geçmelerinin zorunlu olduğu düşünülmektedir. Bilgi teknolojileri, çevre/yarı-çevre ülkelerin üretim sistemlerini modernize etmelerine ve rekabetçi güçlerini hızla artırmalarına olanak sağlayarak, onların iktisadi kalkınma süreçlerini hızlandırmaktadır. Diğer yandan, yeni teknolojik sisteme kendilerini uyarlayamayan ekonomilerin kalkınma süreci ise belirli bir aşamadan sonra yavaşlamakta ve hatta durmaktadır. Büyük yapısal iktisadi sorunlara sahip ve derin bir iktisadi kriz içindeki Türkiye ekonomisinin büyük bir yapısal dönüşümü (yeni kapitalizme geçiş) sağlama kapasitesinin olup olmadığı makalenin son bölümünde tartışılmaktadır.

Çağdaş Ana-akım (Neoliberal) Bilgi Teorilerine Eleştirel Bakış

Modern ana-akım iktisat teorileri 'bilgiyi' ya mikro iktisat alt-disiplininin yeni bir nesnesi (bilgi iktisadı) ya da iktisadi gelişmenin yeni bir aşaması (bilgiye dayalı ekonomi) olarak görmektedir. Çağdaş ileri kapitalizmi tanımlamak için Marxian yaklaşımların kullandığı kavramlar (dijital kapitalizm, bilişsel kapitalizm, bilgi kapitalizmi vd.) ile neo-klasik iktisadın bilgi ekonomisi kavramı arasında teorik düzeyde köklü farklılıklar bulunmaktadır. Modern ana-akım bilgi teorilerinin zayıflıkları aşağıda açıklanmaktadır.

(a) Modern ana-akım teorilerin büyük çoğunluğu, bütün zamanlarda ve coğrafi mekânlarda geçerli olan genel teorik modelleri kullanarak bilgi sorununa yaklaşmaktadırlar (Vercellone, 2013: 7). Ayrıca, bu teorik modeller iktisadi alan ile toplumsal ilişkiler alanının ayrılığı ilkesine dayalı olarak formüle edilmektedir. Dolayısıyla, çağdaş ortodoks teori 'ekonomilerin tarihselliği' olgusunu reddetmektedir. Neo-klasik içsel büyüme modellerinde (örneğin Howitt 2004), bilginin iktisadi büyüme sürecinde oynadığı 'yeni' role değinilmemekte ve bilgi ekonomisine geçişin getirdiği tarihsel yeni yapısal değişimlerin bilgi üzerindeki etkisi incelenmemektedir.

(b) Modern ortodoks teorilerin kullandığı kavramlar (bilgi toplumu gibi), yeni bir tip toplum biçimine girildiği izlenimini yaratmaktadır (Örneğin, Unger, 2019; Smith, 2002). Bu teoriler kesikli sosyo-ekonomik gelişme sürecini vurgulamakta ve çağdaş ekonomilerin kapitalizmin yeni bir aşamasını temsil ettiklerini yadsımaktadırlar (Fuchs, 2009: 389). Bilgi toplumu kavramı bir 'tarihsel kırılma' düşüncesine dayanmasına karşın, kapitalist üretim biçiminin yapısal unsurlarının sürekliliğini göz ardı etmektedir. Çağdaş toplum her şeyden önce kapitalist sermaye birikim biçiminin egemen olduğu bir toplumdur.

(c) Bilgi toplumu yaklaşımının tarihsel zamanı (veya kırılmayı) açıklama biçimi sorunludur, çünkü üretken güçlerin gelişimini etkileyen toplumsal ilişkilerin dönüşümünü ve bilgi/güç ilişkilerini ihmal etmektedir (Vercellone, 2013: 7). Bilgi ekonomisinin doğuşu, nicelikten niteliğe doğru bir çeşit Hegelci değişme ile açıklanmaktadır (yani, bilgi miktarında büyük bir değişimin yarattığı yeni bir iktisadi gelişme aşaması). Dolayısıyla, bilgi ekonomisi şu iki faktörün bir araya gelmesinin bir sonucudur: (i) fiziksel olmayan sermayenin 1970'lerin ortasından itibaren güçlü biçimde bir uzun-dönemli artış eğilimine girmesi ve günümüzde iktisadi büyümenin kilit belirleyicisi olması, (ii) bilgi teknolojilerinin olağanüstü biçimde yayılması sonucunda, bilginin yeniden üretimi ve iletilmesi koşullarında meydana gelen geniş kapsamlı değişmeler (Foray, 2004). Bu ortodoks görüşün daha radikal bir versiyonu ise bilgi ekonomisinin ekonomide bir 'bilgi ve teknoloji eşliğinin' geçilmesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

(d) Teknolojik determinizmi benimseyen mekanistik bilgi ekonomisi teorilerine göre, dijital teknolojiler, bilgi ürünlerinin ve bilginin kitlesel üretimine geçişte birincil role sahiptirler. Bu yaklaşım, kapitalizmin bütün tarihini belirleyen 'üretimin entelektüel güçlerinin' kontrolü sorununu çevreleyen 'toplumsal ilişkileri ve çatışmaları' soyutlamaktadır (Vercellone, 2013: 9).

(e) Neoliberal bilgi teorileri (neo-klasik içsel büyüme teorileri ve bilgi ekonomisi teorisi), sermaye ve emek arasındaki karşıtlığı göz önüne almadıkları gibi, bilgi

ve güç arasındaki çelişkileri de analizlerine dâhil etmemektedirler (Vercellone, 2005: 2). Kapitalizmin çağımızdaki dönüşümünü anlayabilmek için ana-akım teorinin bilgi ekonomisi gibi basit kavramları yeterli olmayacaktır. Çağdaş tarihsel konjonktürün ortaya çıkması, bilgi ekonomisinin basit biçimde yaratılması biçiminde gerçekleşmemiştir. Kapitalizmin çağdaş dönüşümünün anlam ve önemini kavramak için bilgiye dayalı bir ekonominin basitçe oluşturulması olgusuna odaklanmak yerine, bilgiye dayalı bir ekonominin kurulması sürecini belirleyen Marxian sermaye birikim yasalarını incelemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

(f) Ana-akım yaklaşımlar ideolojik bir karaktere sahiptirler. Neoliberal teoriler, bilginin özelleştirilmesini savunmakta ve bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmelerin piyasaların genişlemesine katkısını kutsamaktadırlar (Golding, 2000: 170). Ortodoks yaklaşımlar yeni kapitalizmin teknolojik olarak meşrulaştırılmasını amaçlamakta ve dijital kapitalist dönüşüme ilişkin iyimser ve umut verici söylemler kullanılmaktadır. Genel teknolojik ilerleme eğilimi evrensel olarak ilerici bir olgu olarak gösterilmekte ve bilgi ve ağ teknolojilerinin toplumsal sistemlere uygulanmasıyla, çağdaş toplumun sorunlarının çok büyük bölümünün sona ereceği bir 'neoliberal kapitalist tekno-ütopya' ulaşılabileceği algısı yaratılmaktadır (Fisher, 2010: 236-240). Yeni kapitalizme yönelik Marxian yaklaşımların temel başlangıç noktası, neoliberal teorilerin bu yeni kapitalizmi öven, ilerici ve meşru gösteren görüşlerinin radikal bir eleştirisini içermesidir.

Yeni Kapitalizmi Açıklamaya Çalışan Marxian Teoriler

Bu bölümde yeni kapitalizme ilişkin Marxian teoriler incelenecektir. Bu teoriler sırasıyla Dijital Kapitalizm Teorisi, Otonomist Teori, Bilişsel Kapitalizm Teorisi, Ulusötesi Bilgisel Kapitalizm Teorisi ve Bilişsel Materyalizm teorisidir. Bu Marxian teoriler arasında gerek kapsamlı ve karmaşık yapısı ve gerekse gelişmiş analitik yapısıyla 'Bilişsel Kapitalizm Teorisi'nin yeni kapitalizmi açıklama gücünün/kapasitesinin biraz daha ön plana çıktığı söylenebilir.

Dijital Kapitalizm Kavramı ve Teorisi

Dijital kapitalizm kavramı ilk olarak Schiller (1999) tarafından kullanılmıştır. Buna karşın, 'dijital kapitalizm' kavramı zaman içinde diğer bazı teorisyenler (Fuchs 2016 ve Zukerfeld 2017) ile bazı sosyal demokrat liderler (Nahles, 2018) tarafından da kullanılan ve 'dijital teknolojilere ve ağlara' dayanan çağdaş kapitalizme atıfta bulunan bir genel kavrama dönüşmüştür. Buna karşın, Schiller'in (1999, 2007, 2011, 2017) dijital kapitalizm teorisine göre, dijital kapitalizm yaklaşık 500 yıllık kapitalizm tarihi içinde bir 'evre (phase) değişimini'

temsil etmektedir. Kapitalist sistem 1970'lerden itibaren derin ve yapısal bir krize girmiş ve dijital kapitalizm bu krizden çıkmak için tasarlanan küresel 'kapitalist yeniden yapılanma' stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Dijital kapitalizm, politik iktisadın evrimi sonucu doğmamış, yapısal sorunlara ve kapitalizmin kalıcı kriz eğilimlerine karşı arz yönlü bir strateji olarak geliştirilmiştir (Chakravartty ve Schiller, 2010: 672). Neo-Marxian aşırı-birikim teorilerinden (Brenner 2009, Foster ve Magdoff 2009) esinlenen dijital kapitalizm teorisine göre, çağdaş kapitalist ekonomilerin birincil ayırt edici özelliği, sistemik aşırı kapasitenin giderek büyümesi ve yatırım fırsatlarının azalması karşısında, sermayenin artan oranda finansallaşmasıdır. Bu iki birbirine paralel olgu (aşırı-birikim ve finansallaşma) kapitalist piyasa sisteminin henüz aşamadığı derin bir iktisadi ve finansal kriz dinamiği yaratmıştır.

David Harvey'in (2003: 87-88) krize karşı mekânsal-zamansal çözüm kavramından hareket eden dijital kapitalizm teorisine göre, bilgi teknolojileri mekânsal-zamansal çözümün önde gelen bir unsuru olmuştur (Chakravartty ve Schiller, 2010: 672). Kapitalizmin 1970'lerdeki azalan karlar krizine karşı yürütülen çok yönlü yeniden yapılanmada, bilgi teknolojileri ve onun küreselleşmeyi olanaklı kılan etkileri çok önemli bir rol oynamıştır. Büyük şirketler çok-fonksiyonlu dijital ağlar etrafında ve sınırları aşan ölçekte örgütlenmişlerdir. Kapitalist işletmelerin bilgi teknolojilerine yönelik yatırımları kitlesel düzeyde artışlar göstermiştir. Finans sektörü de hem dijital ağ hizmetlerini desteklemek ve hem de matematiksel olarak karmaşık ürün yeniliklerini gerçekleştirebilmek için kitlesel ölçüde bilgi teknolojilerine yatırım yapmıştır (Schiller, 2011: 925). Dolayısıyla, dijital kapitalizm özellikle 1990'larda birikim sürecine önemli katkı sağlamış ve bazı ortodoks iktisatçıların bilginin bir iktisadi büyüme alanı yaratmak için en önemli unsur olduğunu ileri sürmelerine neden olmuştur. Buna karşın, özellikle 2008 küresel krizinden sonra, dijital kapitalizmin, çağdaş kapitalizmin yapısal kriz eğilimini çözemeyeceği anlaşılmıştır.

Bilgi teknolojileri, ulusal ekonomilerde iktisadi faaliyetlerin yürütülmesinde çok önemli bir ön koşul durumuna gelmiştir. Dijital kapitalizm bir sektörel olgu olmanın çok ötesinde, ekonomi-düzeyinde bir projeye dönüşmüştür. Dijital ağ sistemleri ve uygulamaları yeni ortaya çıkan neoliberal dijital kapitalizmin teknolojik ve coğrafi erişimini hızlı biçimde arttırmıştır. Diğer yandan, ulus ötesi düzeyde örgütlenmiş üretken kapasitedeki büyük artış, dünya düzeyinde yıkıcı bir aşırı-birikim döngüsü yaratmış ve aşırı-üretim ve iktisadi durgunluk ileri kapitalist merkezlerde güçlü ve kalıcı bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır (Schiller, 2011: 674). Diğer yandan, bilgi teknolojileri kapitalist savaş makinesinin asli unsurlarından bir olmuştur. Askeri birikim biçimi, kapitalizmin aşırı-birikim/ iktisadi durgunluk sorununu çözmek için kullanılan stratejilerden biri olmuş

ve bu 'ölümcül ileri teknolojili' savaş makinesi çağdaş kapitalizmin önemli bir parçası olmuştur. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler sonucu, sermaye üretim sistemlerini kapsamlı biçimde yeniden organize etmiştir. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi, yalın üretim uygulamalarına yönelik yenilikler, bilgi teknolojisi ağırlığı yüksek ve istihdam ağırlığı düşük üretim gibi stratejiler benimsenmiştir.

Otonomist Teori

Aşağıda ayrıntılı olarak incelenecek Bilişsel Kapitalizm teorisi, başlıca teorisyenleri Antonio Negri, Michael Hardt, Paolo Virno, John Holloway, Mario Tronti ve Maurizio Lazzarato olan Otonomist Marxist (otonomizm) düşünce okulundan esinlenmiştir. Antonio Negri, bilişsel kapitalizm teorisi ile otonomist Marxizm arasındaki yakın bağı açıkça vurgulamaktadır (Negri, 2008: 64). Negri, çağdaş toplumun bilişsel kapitalizm çağına girdiğini ve bu çağın temel niteliğinin entelektüel emeğin hegemonyası olduğunu ileri sürmektedir. Benimsedikleri yöntemler ve sınıf mücadelesine, tarihe ve Marx'ın değer teorisine ilişkin görüşleri bakımından, otonomist Marxizm ve bilişsel kapitalizm teorisyenleri birbirlerine benzer görüşlere sahiptirler.

Otonomist yaklaşımın temel tezleri beş temel kategoride incelenebilir. Birincisi, otonomist teori, kapitalizmi birbirini izleyen tarihsel aşamalardan oluşan bir sistem olarak görmekte ve teoriye göre, her bir aşama farklı bir sınıf öznesi, sınıf çatışması ve egemen emek biçiminden oluşmaktadır. Kapitalizmin bir aşamasından diğerine geçişi belirleyen temel olgu, sınıf mücadelesidir. Diğer yandan, otonomist Marxizmin ön önemli teorisyeni Antonio Negri'nin kapitalizmin tarihsel aşamalarına ilişkin sınıflandırması, Bilişsel Kapitalizm teorisinin yaklaşımından farklıdır. Otonomist Marxizm, endüstriyel kapitalizmin tarihsel gelişiminde birbirlerini izleyen aşamaları belirlemeye çalışmış ve birinci aşamanın başlangıcını 1848 yılı olarak belirlemiştir (Bowring, 2004: 105-113). Birinci aşama 1848 ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsamakta ve Negri tarafından 'büyük ölçekli endüstrinin' birinci evresi olarak adlandırılmaktadır. Bu aşama 'profesyonel işçi' (veya yenilikçi işçi) dönemi olup, yüksek düzeyde becerili fabrika işçileri yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya Bolşevizminin ve konsey komünizminin çekirdeğini oluşturmuşlardır. İkinci aşama Fordist döneme karşılık gelmekte ve 1914-1968 dönemini kapsamaktadır (Negri'ye göre, büyük ölçekli endüstrinin ikinci evresi). Birinci aşamada ortaya çıkan devrimci hareketlerin tehdidi altında, kapitalist sınıf, üretimi sert biçimde yeniden biçimlendirmiş ve işgücünün becerilerini azaltan ve öncü aktivizm ile bağlarını zayıflatan önlemler almıştır. Sermayenin bu dönemdeki stratejisinin ana unsurları şunlardır: çalışma sürecinin yeniden organizasyonu (Taylorizm), iş-gününün ve ücretin yeniden yapılandırılması (Fordizm), Keynesyen iktisat

politikaları, sosyal yardım programları ve kapsamlı toplumsal yönetime olanak veren endüstriyel stratejiler (Negri, 1988: 205). Bu önlemlerle ileri kapitalist merkezlerdeki sermaye iç muhalifleri kontrol altına almış ve birikimin 'Altın Çağ'ının önünü açan istikrarlı koşulları oluşturmuştur. Negri'ye göre, kapitalizmin üçüncü aşaması 1968 yılından sonraki dönemi kapsayan 'post-Fordist' dönemdir (otonomistlerin bu konudaki görüşleri aşağıdaki paragraftan sonra kısaca özetlenmektedir).

Buna karşın, bilişsel kapitalizm teorisi Braudel'in görüşünü paylaşmakta ve kapitalizmin uzun bir tarihi olduğunu ve sistemin birinci aşamasının on altıncı yüzyılın başlarına (ticari kapitalizm) kadar uzandığını kabul etmektedir. Ayrıca, bilişsel kapitalizm teorisine göre, bilişsel kapitalizme geçiş endüstriyel kapitalizm içinde Fordizmden, post-Fordizme geçiş sürecini temsil etmemekte, endüstriyel kapitalizmden bütünüyle kopuşu ve kapitalizmin bir üst aşamasına geçişi belirtmektedir (Moulier-Boutang, 2011: 47). Bilişsel kapitalizme geçiş büyük ve köklü bir dönüşüm olarak algılanmakta ve on sekizinci yüzyılda doğan politik iktisadın bu yeni kapitalizm ile birlikte tarih olduğu düşünülmektedir.

Otonomist Marxizmin ikinci tezine göre, çağdaş kapitalizm, kapitalizmin üçüncü aşamasıdır veya emek ve sermaye arasındaki mücadelenin üçüncü devresidir (Jeon, 2014: 95). Nitekim Negri, kendi teorik çalışmalarını 'post-modern dünyada sınıf karşıtlığının teorisi' olarak tanımlamaktadır (Negri, 1984: xvi). Otonomist Marxizme göre, sınıf mücadelesinin ikinci aşaması (Fordist endüstriyel kapitalizm) Fordist fabrika ve kitlesel çalışan (emekçi) ile temsil edilirken (Bowring, 2004: 106), üçüncü aşaması ise 'maddi olmayan emek' ve 'toplumsal çalışan' kavramları ile tanımlanmaktadır. Maddi olmayan emek, malların bilgisel (enformasyonel) ve kültürel içeriğini üreten emektir (Lazzarato, 2016: 78). Endüstriyel kapitalizmde kitlesel çalışanların sermayeye karşı mücadeleleri sabotaj, çalışmayı reddetme ve çalışan-öğrenci ittifakı gibi biçimler almış ve sınıf öznesi bu kitlesel hareket sürecinde daha yaratıcı ve esnek bir işgücüne dönüşmüştür.

Üçüncüsü, Otonomist Marxizm makinelerin değil, insanların ve çalışanların bağımsızlığına (özerkliğine) odaklanmaktadır. Buna karşın, bilgi toplumu teorisi bir 'özerk teknoloji' doktrini olup, bilgi teknolojilerinin geleceğin toplumunun ekonomisini, kültürünü ve siyasetini belirleyeceğini ileri sürmektedir Otonomist Marxizmin merkezinde üretken güçlerin ilahi (teolojik) biçimde ilerlemesi değil, yaratanlar (çalışanlar) ve sömürenler (kapitalistler) arasındaki çelişki bulunmaktadır (Dyer-Witheford, 2004: 7). Buna karşın, sermayenin egemen ve karşı konulamaz mantığını vurgulayan bazı Marxian yaklaşımlardan farklı olarak, Otonomist Marxistler, Marx'ın analizinin sermayenin değil, emeğin

gücünü vurguladığını ileri sürmüşlerdir (Moulier, 1989: 19). Yves Moulier bu durumu 'Koperniken tersine çevirme' olarak adlandırmaktadır. Çalışanlar, kapitalist tasarımın pasif bir nesnesi olmayıp, üretimin, becerilerin, yeniliklerin ve işbirliğinin aktif birer öznesidirler.

Emek ve sermaye arasındaki sınıf mücadelesinde, emek önderlik rolünü oynamaktadır. Endüstriyel kapitalizmde emeğin sermayeye karşı mücadelesini zayıflatmak amacıyla kapitalistler çeşitli stratejiler izlemişlerdir. Üretim mekânlarının küreselleşmesi, küresel güneydeki ucuz işgücünden yararlanmak, hizmetler alanına kayış, esnek üretim yöntemlerinin benimsenmesi gibi karşı stratejiler geliştirilmiştir. Ayrıca, sermaye bu yeni sınıf öznesini yeniden yapılandırmak amacıyla Fordizm ile temsil edilen üretim mekanizmasından vazgeçmiştir. Hardt ve Negri'nin (2000: 276) 'İmparatorluk' başlıklı ünlü kitaplarında belirttikleri gibi, kendisini özerk, yaratıcı, iletişim kapasitesi yüksek ve etkin olarak yeniden tanımlayan bu yeni işgücünü egemenliği altına alabilmek için sermaye maddi olmayan üretime yönelmek zorunda kalmıştır. Sermaye, büyük ölçekli fabrikayı, onun doğrusal üretimini, esnek olmayan çalışma gününü ve onun mekanik mantığını terk etmiş ve açık dijital ağlara ve esnek zamana yönelerek, yaratıcılığa alan açmıştır.

Dördüncüsü, Negri'ye göre, post-Fordist dönemin teknolojik düzeyde ayırt edici nitelikleri şunlardır: üretim süreçlerinde bilgisayar kullanımının yaygınlaşması, otomasyon uygulamalarının hızlanması ve doğrudan üretken emeğin üretim sürecindeki merkezi önemini yitirmesi (Negri, 1992: 77). Post-Fordist dönemde emek bütünüyle soyut, maddi olmayan ve entelektüel bir nitelik kazanmıştır. Tüketim normları yüksek düzeyde bireyci ve piyasa-yönelimli olmuş, sermaye çok uluslu bir biçim kazanmış ve maddi olmayan (entelektüel) sermayenin ağırlığı artmıştır. Post-Fordist dönemde sermaye 'kitlese çalışanların' büyüyen gücünü kırmak için çeşitli stratejiler izlemiştir. Bu stratejilerden biri de ücretli-emeği bütün toplumsal alanlara taşımak olmuştur (Hardt ve Negri, 2000: 276). Üçüncü sektörde (hizmetler) çalışan emek kitlese biçimde genişlemiş ve Marx'ın sermayenin dolaşım sürecinde 'üretken olmayan' faaliyetler olarak nitelendirdiği bu emek tipi (iletişim ve medya, ulaşım, eğitim, sağlık, toplumsal tıbbi bakım, finans, reklamcılık, eğlence ve kültürün üretimi) ücret ilişkisi içinde yaygın biçimde düzenlenmiştir. Ayrıca, metropoliten kapitalizmin büyüyen çelişkilerinin emperyalist genişleme ile aşılması stratejisi artık sınırlarına dayanmıştır (Hardt ve Negri, 2000: 221-239). Dolayısıyla, sermaye, krizini aşmak için kendi iç çevresi üzerindeki egemenlik alanını genişletmiş ve 'doğayı ve kültürü' de metalaştırma yoluna gitmiştir.

Post-Fordist dönemde kapitalist gelişme, endüstriyel fabrika ile temsil edilen kapitalist mantığı artan oranda bütün toplum düzeyinde yaygınlaştırmıştır. Kapitalist faaliyet, bütün toplumsal alanı kaplar duruma gelmiş ve bütün toplumsal faaliyetler kâr güdüsünün emrine girmiştir (Negri, 1989: 79). Mario Tronti bu durumu 'toplumsal fabrika' kavramı ile tanımlarken, Antonio Negri 'duvarları olmayan fabrika', 'yaygın fabrika' ve 'fabrika-toplum' kavramlarını kullanmaktadır. Toplum, sermaye tarafından oluşturulmakta ve kesinlikle toplumsal sermayeye dönüşmektedir. Toplum artık 'sermaye'nin toplumdur (Negri, 1984: 114). Bu post-endüstriyel toplumda beliren yeni sınıf öznesi 'toplumsal çalışan' (operaio sociale) veya 'toplumsallaşmış çalışan' olarak adlandırılmaktadır. Bu terim toplumsal ve üretken ağlarda bir araya gelen ve yüksek düzeyde gelişmiş çalışma işbirliği içindeki çalışanları tanımlamaktadır. Buna karşın, Negri ve Hardt daha sonraki dönem yazılarında yeni sınıf öznesi olarak 'çokluk' (multitude) kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir (Hardt ve Negri; 1994: 274).

Otonomist Marxistlere göre, bilgi toplumu teorisyenlerinin 'bolluk toplumu', 'emeğin gereksizleşmesi' ve 'boş zaman toplumu' gibi vaatleri bütünüyle sahtedir, çünkü dijital teknolojiler sermayenin toplumsal ilişkileri içine yerleştirilmiştir (Dyer-Witheford, 2004: 19). Marx'ın vurguladığı gibi, otomasyonun ücret-emeğine dayalı bir sistemde uygulanması paradoksal sonuçlar doğurur. Kâr arayışı, teknolojik olarak gerekli emeğin asgariye indirilmesini teşvik ederken, artık değer azamileştirilmesi ve satışların (talebin) sürdürülebilmesi işgücünün arttırılmasını gerektirir. Dolayısıyla, kapitalist bilgi teknolojileri bir boş zaman toplumu yaratmayacak, fakat üretim ile doğrudan ilgili olmayan insan faaliyetlerinin daha büyük bölümü toplumsal fabrikayla bütünleştirildiğinde, birincil ve ikincil endüstride istihdam edilmeyen emek üçüncü, dördüncü veya beşinci sektör tarafından emilecektir (Dyer-Witheford, 2004: 20). Çağdaş kapitalizmde sermaye insan faaliyetinin yeni sektörlerini metalaştırmakta, ücretli-emek alanını genişletmekte, sürekli olarak kendi yeni proleteryasını (siber-proleterya) yaratmaktadır. Dolayısıyla, ücretli emek sisteminin yıkılması teknolojik bir zorunluluk değil, bir siyasal güç sorunudur.

Beşincisi, maddi olmayan emek, sınıf mücadelesinin üçüncü aşamasında hegemonik emek biçimi olmuştur. Görüntüler, içerikler ve maddi malların kültürel unsurlarını üreten maddi olmayan emek, hem entelektüel işgücünü ve hem de hizmet emeğini kapsamakta ve doğası gereği işbirliğine açık, esnek, iletişimi güçlü ve etkindir (Hardt, 1999: 89-100). Maddi olmayan (biyopolitik) emek, işgücü zamanı ile ölçülemez, çünkü esnek ve yaratıcıdır. Buna karşın, Caffentzis (2005: 96) Negri ve Hardt'ın bu tezini eleştirmekte ve 'emek ve eylem' arasındaki ontolojik ayırımı bilerek çarpıttıklarını ileri sürmektedir.

Altıncısı, maddi olmayan emeğin ölçülemezliğine karşın, emek halen değerın kaynağı olarak görölmektedir. Hardt ve Negri'ye göre, çağdaş kapitalizmde veya biyopolitik üretim çağında farklı olan şey, entelektüel ve/veya etkin yeniliklerin (buluşlar/icatlar) birincil değer ve servet kaynağı olmasıdır (Brown ve Szeman, 2005: 372-387). Buna karşın, yeni maddi olmayan emeğin değerini açıklayan bir yeni teori sunulmamaktadır. Diğer yandan, Trott (2007), Bologna (2005) ve Cleaver (1999) gibi bazı otonomist teorisyenler, Hardt ve Negri'nin maddi olmayan emek kavramını eleştirmektedirler.

Bilişsel Kapitalizm Teorisi

Bilişsel kapitalizm yaklaşımının başlıca teorisyenleri şunlardır: Yann Moulier Boutang, Carlo Vercellone, Maurizio Lazzarato, Antonella Corsani, Jean-Marie Monnier ve Patrick Dieuaide. Bu teorik yaklaşım, bir yandan İtalyan Otonomist Marxist teorisyenlerin geliştirdiği kavram ve analizlerden ve diğer yandan da Fransız regülasyon okulundan derin biçimde etkilenmiştir. Bilişsel kapitalizm teorisi, Marxian teoriler arasında bilgi ve/veya teknoloji açısından çağdaş kapitalizmi inceleyen az sayıdaki kapsamlı teorilerden biri olması yanında, bilgi ekonomisinin Marxian açıklamalarına ilişkin önemli bir teorik açığı doldurmuştur. Ayrıca, çok sayıda yazarın katkıda bulunduğu geniş bir literatür oluşturmuş ve geliştirdiği yeni kavramlarla modern kapitalizmin en yeni aşamasının anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Bu yaklaşım, kapitalizmin tarihinde üç temel biçimin (aşamanın) ayırt edilebileceğini ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi, ticaret ve finans sermayesinin birikim mekanizmalarının hegemonyasına dayalı 'ticari (merkantil) kapitalizmdir' ve on altıncı yüzyılın başı ile on yedinci yüzyılın sonu arasında gelişmiştir. İkincisi, fiziksel sermaye birikimine ve standart malların kitlesel üretimini gerçekleştiren büyük fabrikaların sürükleyici rolüne dayalı olarak gelişen 'endüstriyel kapitalizmdir'. Maddi olmayan sermayenin birikimine, bilginin yayılmasına ve bilgi ekonomisine dayalı olarak gelişen 'bilişsel kapitalizm' yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır (Moulier-Boutang, 2011: 47-48). Bilişsel kapitalizm teorisine göre, kapitalizm son 30 yılda köklü biçimde bir dönüşüm geçirmiş ve çığır açan gelişmeler sonucunda dünyanın ileri kapitalist merkezleri yeni bir kapitalizm biçimine geçmişlerdir (Jeon, 2014: 90).

Bilişsel kapitalizm dünya maddi endüstriyel üretimini ortadan kaldırmamakta, daha çok onu yeniden düzenlemekte, yeniden organize etmekte ve sınır merkezlerinin konumunu değiştirmektedir. Finansallaşma, maddi üretimin bu yeniden modellenmesinin veya yeniden formatlandırılmasının bir ifadesi

olmaktadır. Yeni bilgi teknolojilerinin yarattığı toplam paradigma değişiminin büyüklüğü, yalnızca dünyanın hızla geliştiği 1492-1660 dönemi ile karşılaştırılabilir. Buna karşın, dünyanın bilişsel kapitalizm dönemindeki gelişimi yapısal olarak 1492-1660 döneminden oldukça farklıdır, çünkü teknik ilerleme dijital boyutta ve ayrıca nanoteknoloji ve biyoteknoloji alanlarında görüldüğünden, daha çok endüstriyel kapitalizmin en verimli dönemlerine benzemektedir. Moulier-Boutang'a (2011: 47) göre, bilişsel kapitalizme geçiş, Karl Polanyi'nin 'büyük dönüşüm' olarak tanımladığı modern piyasa ekonomisine geçiş süreci kadar önemli bir gelişmeyi temsil etmektedir. Küresel politik ekonominin bu 'yeni' büyük dönüşümü kapitalist üretim biçimini değiştirmemiş; buna karşın, kapitalizmin unsurlarının yenilenmesine neden olmuştur.

Henüz gelişme aşamasındaki bilişsel kapitalizmi tanımlamak için üç unsurun birlikte analizi gerekmektedir: birikim tipi, üretim biçimi ve canlı emeğin özgül (spesifik) sömürü tipi (Moulier-Boutang, 2011: 56). Regülasyon teorisine göre, 'birikim sistemi' belirli bir birikim tipi ile üretim biçiminin birleşimini ifade eder. Endüstriyel kapitalizmde birikim temel olarak makineler ve fiziksel emeğin organizasyonuna dayanırken, bilişsel kapitalizmde birikim sistemi bilgi ve yaratıcılığa veya başka bir deyimle maddi olmayan yatırım biçimlerine dayanır (Moulier-Boutang, 2011: 57). Bilişsel kapitalizmde bilgi ve yenilikten kaynaklanan kazançların ele geçirilmesi birikimin temel konusu olmakta ve karların yaratılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bilişsel kapitalizm teorisi Fransız regülasyon teorisinin analitik kategorilerine iki önemli katkı yapmaktadır. Birinci katkısı, ara kategoriler geliştirerek kapitalizmin tarihsel dönemlere ayrılmasını sağlamaktır. İkincisi, 'üretim biçimi' ile 'gelişme biçimi' arasında bir ara düzey belirleyerek, bu ara düzeyi 'tarihsel birikim sistemi' kavramı ile tanımlamaktadır (Vercellone, 2013a: 12-13). Dolayısıyla, bilişsel kapitalizm, bilgi üretimi üzerinde yoğunlaşan bir tarihsel birikim sistemi olarak tanımlanmaktadır (Jeon, 2014: 93). Regülasyon okulu, kapitalizmin en temel değişmez unsurlarını tanımlayan 'üretim biçimi' ile endüstriyel kapitalizmin gelişimindeki belirli bir aşamayı temsil eden 'gelişme biçimi' arasında bir ara kategori tanımlayamamıştır. Kapitalist üretim biçiminin tarihinde, tarihsel birikim sistemi kavramı bir egemen birikim mantığını tanımlamakta ve uzun dönemde bu sistem sermayenin değerinin belirlenmesi, iş bölümü ve toplumsal ilişkilerin en temel yönlerinin yeniden üretimi gibi yapısal olarak zorunlu eğilimleri kapsamaktadır (Vercellone, 2013a: 12-13).

Bilişsel kapitalizm, birikimin temel nesnesinin bilgi olduğu ve bilginin değer yaratma sürecinde asli konumuna ilaveten, başlıca değer kaynağını oluşturduğu bir birikim biçimini ifade etmektedir. Entelektüel (fikri) mülkiyet hakları, ağların (şebekelerin) konumlanması, ittifaklar ve proje yönetimi temel kurumsal ve

örgütsel faktörlerdir. Maddenin enerji ve işgücü harcanarak mekanik dönüşümü ortadan kalkmamakta, fakat merkezi önemini kaybetmekte ve yeni bilgi teknolojileri ve dijital platformlar aracılığıyla beyinlerin işbirliğinin üretimdeki rolü birincil öneme sahip olmaktadır (Moulier-Boutang, 2011: 57). Endüstriyel kapitalizmi simgeleyen yaşam araçları kömür madeni, buharlı makine, dokuma tezgâhı ve demiryollarıyken, bilişsel kapitalizmin temel simgeleri dijital teknolojiler, bilgisayar ve internettir. Bilişsel kapitalizmin üretim biçimi, dijital ağlarda bir araya gelen ve işbirliği yapan insanların kolektif entelektüel emeğine dayanmaktadır. Bu yeni kapitalizm biçimi için gerekli temel faaliyet alanları şunlardır: bilimsel ve teknolojik araştırmalar, eğitim (nüfusun kalitesi), hızlı bilgi akışı, gelişmiş iletişim sistemleri, yenilik (innovation), örgütsel öğrenme süreçleri ve işletme yönetimine ilişkin örgütsel stratejiler. Beşeri sermaye ve nüfusun kalitesi ulusların zenginliğini belirleyen kritik yeni faktörler olmuşlardır. Bilişsel kapitalizm aşamasında, bilgi ve bilim stratejik bir konum kazanarak, sistemin 'önde gelen (lider) sektörü' durumuna gelmiştir. Bilim ve bilgi iki bakımdan hegemonik özelliğe sahiptir: (i) yenilik olanaklarını belirlemektedirler (kullanım değeri bakımından zorunlu önkoşuldurlar), (ii) değişim değerinin temel (asli) bölümünü oluşturmaktadırlar (Moulier-Boutang, 2011: 57).

Önde gelen bilişsel kapitalizm yaklaşımı teorisyenleri bu yeni kapitalizmi şöyle tanımlamaktadırlar: emeğin bilişsel boyutunun egemen değer yaratma ilkesi durumuna geldiği ve maddi olmayan ve entelektüel sermayenin temel sermaye biçimi olduğu yeni 'tarihsel birikim sistemidir' (Lucarelli, 2013: 11). Bu yaklaşımın 'bilişsel' sıfatını vurgulamasının temel nedeni şudur: modern ekonomilerde değer yalnızca modern bilgi teknolojisinin yeni veri saklama ve işleme kapasitelerinin artışından kaynaklanmamakta ve değer aynı zamanda yaratıcı faaliyetlerde bulunan dijital ağlar içindeki insanların bu kapasiteleri kolektif biçimde kullanması sonucu yaratılmaktadır (Burton, 2013: 72-73). Maurizio Lazzarato (2004: 197-198) bu kolektif yaratıcı faaliyete 'buluş (icat) gücü' adını vermektedir.

Diğer yandan, 'yenilik ritminin hızlanması' bilişsel kapitalizme geçişin önemli bir başka ayırt edici özelliğidir. Bu yeni kapitalizmin 'sürekli yenilik rejiminde' birincil rekabet kaynağı sabit sermaye ile bütünleşmiş bilgi teknolojileri olmaktan çıkmış ve onun yerini sürekli değişimin dinamiklerini yaratan ve durmaksızın yenilenen bilgiyi üretebilen bilişsel işgücü almıştır (Vercellone, 2013a: 21). Bunun bir uzantısı olarak, bilişsel ilkelere dayalı yeni uluslararası iş bölümünde bir bölgenin uzun dönemli rekabet gücü, işbirliğine dayalı biçimde harekete geçirilebilecek entelektüel işgücü stokuna bağlı duruma gelmiştir. Bilişsel kapitalizmin doğuşu bölgeler ve uluslar arasındaki gelişme coğrafyasının kutuplaşmasına yönelik güçlü bir eğilim yaratmıştır. Dolayısıyla, nitelikli

işgücünden yoksun bazı gelişmekte olan ülkelerin bir 'zorunlu kopuş' yaşaması ve küresel ekonomi ile bağlarının zayıflaması olasıdır (Vercellone, 2013a: 22).

Bilişsel kapitalizm teorisyenlerinin temel analitik kavramlarından biri 'genel akıl' (general intellect) kavramıdır. Karl Marx'ın '*Grundrisse*' [Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie] (1857-8) başlıklı uzun el yazmalarının bir bölümünde (Fragment on Machines - Makinalar üzerine Bölüm) kısaca değindiği 'genel akıl' kavramı Michael Hardt, Antonio Negri ve Paolo Virno gibi Otonomist-Marxist yazarların post-Fordist ekonomiyi incelemekte kullandıkları merkezi önemdeki bir kavramdır. Marx'a göre, üretimden bağımsızlığı nedeniyle, soyut bilgi (birincil olarak bilimsel bilgi fakat yalnızca bilimsel bilgi değil) üretimin temel gücü olma sürecindedir ve yakında aynı işin tekrarlarına dayalı ve bölümlere ayrılmış işgücünün bulunduğu montaj hattının yerini alacaktır. Genel akıl, sabit sermayede ve otomatikleşmiş makineler sisteminde somutlaşmış bilgidir. Marx'ın bu mecazi kavramına göre, genel akıl toplumsal üretimin merkezini oluşturan bilgiler seti olup, yaşamın bütün alanlarını önceden belirlemektedir (Virno, 2007: 3-4). Sabit sermayenin gelişimi genel toplumsal bilginin hangi ölçüde üretimin doğrudan gücü olduğunu göstermekte ve dolayısıyla hangi ölçüde toplumsal yaşam sürecinin koşullarının kendisinin genel akılın kontrolü altında olduğunu ve ona göre dönüştürüldüğünü belirtmektedir (Marx, 1974: 706).

Bilginin baskın (egemen) olması eğilimi altında, emek zamanı çok zayıf bir temele sahip olmaktadır. Kapitalist gelişme, Marxian emek-zaman değeri yasasını (malın değerinin onun içerdiği emek zamanı tarafından belirlenmesi) çürütmektedir. Bu noktada, Marx bilinen diğer yazılarından radikal olarak farklı bir hipotez ileri sürmektedir. Eğer üretim süreci doğrudan ve yalnızca bilime dayanıyorsa, değerün ürünlerde içerilen emek miktarı ile ölçülmesi büyük bir çelişki yaratacaktır. Üretken süreç ile ölçü birimi arasındaki bu açığın büyümesi değişim değerine dayalı üretimin çökmesine ve kapitalizmin krize girmesine neden olacaktır (Marx, 1974: 705).

Post-Fordist dönemde Marx'ın vurguladığı bu eğilim neredeyse bütünüyle gerçekleşmiş olmasına karşın, devrimci bir sonuç ortaya çıkmadığı gibi, çelişkili yansımaları olmuştur. Makinelerde somutlaşan bilginin artan rolü ile emek zamanının azalan önemi arasındaki orantısızlık kapitalizmde güçlü bir kriz eğilimi yaratmak yerine, yeni ve istikrarlı egemenlik biçimlerinin doğmasına neden olmuştur. Boş zamanın artışı (potansiyel servet) yoksullaşmaya yol açmıştır: ihtiyaç fazlası işgücü, erken emeklilik ve yapısal işsizlik. Marx'ın düşündüğünün tersine, post-Fordist rejimde sermaye bu dönüşümden büyük yarar sağlamıştır. Çalışma dışı zamanda öğrenilen, deneyimlenen ve tüketilen

şeylerden malların üretimi sürecinde yararlanılmakta ve işgücünün kullanım değerinin bir parçası durumuna gelen bu unsurlar sermaye için karlı bir kaynak durumuna gelmektedir (Virno, 2007: 5).

Bilişsel kapitalizm teorisyenleri ve otonomist Marxistlere göre, Marx, genel akılın canlı emek biçimini alması durumunu ihmal etmiştir. Post-Fordist dönemin mantıksal yapısı içinde sabit sermayenin belirleyici bir rol oynadığı ileri sürülemez, çünkü bilgi ve üretim arasındaki ilişki canlı (yaşayan) öznelere çoğunluğunun karşılıklı etkileşiminden ayrı olarak düşünülemez (Virno, 2007: 6). Dolayısıyla, genel akıl, biçimsel ve biçimsel olmayan bilgiyi, hayal gücünü, yaratıcılığı, etik eğilimleri, zihniyetleri ve insanların sözel (linguistik) işbirliğini kapsamaktadır. Virno (2007: 7) post-Fordist canlı emeğin bütününe 'kitlesel entelektüellik' adını vermekte ve bu kavramın makinelerde somutlaşmayan bilişsel yeteneklerin tümünü kapsadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, post-Fordist dönemde kitlesel entelektüellik genel akılın önde gelen biçimini oluşturmaktadır.

Bilişsel kapitalizmin egemen olduğu toplumlarda, canlı emek ve canlı tüketim, merkezi bir konuma sahiptir (Moulier-Boutang, 2011: 54). Bu olgu, buluş (icat) gücünün 'biyo-üretken' yönünü oluşturmakta ve fiziksel işgücünün çok üzerinde kendini konumlandırmaktadır. Dolayısıyla, bilişsel kapitalizmde kendine özgü bir sömürü ve artık değere el koyma biçimi ortaya çıkmaktadır. Bilişsel kapitalizmde servetin kaynağı ne işgücü ne de Marxian anlamda sabit sermayeyi oluşturan ölü işgücü değil, fakat dijital ağlar içindeki bireylerin sahip olduğu 'entelektüel sermayedir' ve bu yenilik kapasitesi ve kurumsal teknik bilgi gibi kavramlarla ifade edilebilir. Entelektüel sermaye, endüstriyel kapitalizmdeki fiziksel işgücünden farklı olarak günlük olarak tükenmediğinden ve tam tersine, kullanım ile birlikte arttığından, yenilenme süreci (daha çok öğrenme, beceriler edinme, becerileri ve uzmanlıkları geliştirme) yaratılan değeri artırır. Ayrıca, yalnızca ağ-düzeyinde işbirliği ve eşgüdüm ile gerçekleştirilebildiğinden dolayı, entelektüel sermaye zorunlu olarak ortak ve toplumsal bir maldır. Dolayısıyla, genel akıla el konulması, bireysel çalışanların işgücüne el konulmasından oldukça farklı bir süreçtir.

Diğer yandan, bilişsel kapitalizm teorisi (ve otonomist teori) Marx'ın değer teorisinin bir varyantının (emek-zamanı değer teorisi) çağdaş kapitalizmde geçerliğini yitirdiğini ileri sürmektedir. Bilişsel kapitalizm teorisini Carlo Vercellone'ye göre, Karl Marx'ın yazılarında emek değer teorisinin iki varyantı birlikte yer almaktadır (Vercellone, 2013b: 421, 425). Bunlardan birincisi, işgücünün metaya dönüştürülmesi sürecinde, emeğin sermaye tarafından 'sömürülmesine' ilişkin mekanizmanın (politik iktisat tarihinde ilk defa) bilimsel

olarak açıklanmasıdır. Bu Marx'ın 'artık değer teorisi' olarak bilinmektedir. İkinci varyant ise türdeş (homojen) emek zamanı, değer ölçüsü olarak alındığında, niceliksel olarak değer belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımdır. Emek-değer teorisinin bu ikinci varyantı 'emek-zamanı değer teorisi' olarak adlandırılabilir. Buna göre, bir malın değişim değeri, onun üretimi için gerekli toplumsal emek zamanı miktarı tarafından belirlenir. Nitelikli emek, niteliksiz emeğin belirli bir çarpanı olarak ifade edilebileceğinden, bütün emek zamanı ortak bir paydaya (soyut emek) indirgenebilir.

Carlo Vercellone'ye göre, emek-zamanı değer teorisi Marx'ın teorik yaklaşımı içinde kapitalizmin değişmez bir unsuru değildir (Vercellone, 2013b: 421-423). Marx'ın artık değer teorisi kapitalizmin reel (gerçek) yapısal değişmez niteliği (*modus operandi*) olmasına karşın, emek-zamanı değer teorisi kapitalizmin belirli bir tarihsel aşamasında (döneminde) geçerlidir. Dolayısıyla, artık değeri kâr ve rantın kaynağı olarak tanımlayan artık değer teorisi Marx'ın emek-değer teorisinin birincil öneme sahip varyantı olup, emek-zamanı değer teorisinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir (Vercellone, 2013b: 422). Marx'ın 'kapitalizm var olduğu sürece emek daima sömürülecektir' ifadesi (öncülü), Negri tarafından da onaylanmaktadır (Negri, 2008: 68). Buna karşın, emek-zamanı değer teorisi, sermaye-emek ilişkisinin belirli (özümlü) bir yapısal biçimiyle (emek sürecinin sermayeye reel bağımlılığı) ilişkilidir ve endüstriyel dönem kapitalist üretim biçimi için geçerlidir (Vercellone, 2013b: 423).

Bilişsel kapitalizm aşamasında geçerliliğini yitiren veya krize giren emek-zamanı değer teorisidir. Kapitalizmin bu yeni aşamasında iktisadi üretim maddi olmayan (biyopolitik) üretime doğru yönelmiş ve artan oranda 'ölçülemez' bir niteliğe bürünmüştür (Hardt ve Negri, 2004: 146). Çalışılan ve çalışılmayan zaman (iş ve yaşam) arasındaki sınırlar o kadar belirsizleşmiştir ki çalışma zamanının ve değer belirlenmesi neredeyse olanaksızlaşmıştır. Marazzi (2008: 43) bu durumu 'ölçülemezlik krizi' olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, bilişsel kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte, değer belirlenmesine (valorization) olanak sağlayan maddi üretim ile ilişkili bütün ölçü birimleri geçerliliğini yitirmiştir (Fumagelli ve Mezzadra, 2010: 238-239). Buna karşın, bilişsel kapitalizm çağında da kapitalizmin yapısal olarak değişmez niteliklerinden biri olan 'emek sömürüsü' devam etmektedir. Ayrıca, emek, kapitalizmin bu yeni aşamasında da değer ve servetin yegâne kaynağını oluşturmaktadır (Negri, 2008: 181).

Bilişsel kapitalizm yaklaşımının özgün yönlerinden biri kapitalizmin birbirini izleyen aşamalarını, kapitalist iş bölümünün mantıksal ve tarihsel gelişiminin bir uzantısı olarak görmesidir. Vercellone'ye (2005: 15) göre, kapitalizmin

üç aşaması, üç birbirini izleyen kapitalist iş bölümüne karşılık gelmektedir. Marx'ın yazılarında yer alan bu kavramlar sırasıyla biçimsel bağımlılık (formal subsumption), reel bağımlılık (real subsumption) ve genel akıldır. Bu kavramlar Marx'ın en büyük eseri (*magnum opus*) 'Kapital'in birinci cildinin ikinci bölümünde (Section II) ve Grundrisse'de yer almaktadır (Marx, 1990: 1019-1038). Her bir iş bölümü biçimi, üretim yapısı ve bilgiye el konulması biçimi bakımından diğerlerinden farklılaşır. Marx, emeğin, sermayeye bağımlı olduğu birbirinden farklı biçimleri ayırt etmektedir. Ticari kapitalizm aşamasında sermaye/emek ilişkisi 'biçimsel bağımlılık' kavramı ile tanımlanmaktadır. Sermaye, temel olarak ticari ve parasal ilişkiler aracılığıyla ve daha önceden var olan çalışma sürecini (organizasyonunu) değiştirmeksizin, egemenliğini kurmakta ve çalışanların işbirliği kapitalist yönlendirme mekanizmalarını gerektirmemektedir (Vercellone, 2007: 19-20). Çalışma ilişkilerindeki işbirliği ise teknik olarak sermayeye bağımlı değildir. Sermaye/emek ilişkisinde bir yandan zanaatkarların ve çalışanların 'bilgisinin hegemonyası' geçerliken, diğer yandan ticari ve finansal tipte birikim mekanizmalarının üstünlüğü bulunmaktadır (Vercellone, 2007: 22). Sermaye, daha önceki üretim biçimlerinden (tarzlarından) yalnızca biçimsel (formel) olarak farklı bir toplumsal ve teknik iş bölümüne bağımlıdır (Vercellone, 2007: 19).

Reel bağımlılık aşaması birinci endüstri devrimi ile ortaya çıkmıştır. Endüstriyel kapitalizmde emeğin, sermayeye bağımlılığı üretim süreci dışında değil, üretim süreci içinde dayatılmakta ve reel bağımlılık kavramı ortaya çıkmaktadır. Reel bağımlılık (endüstriyel kapitalizm) aşamasında iş bölümünün temel nitelikleri şunlardır: entelektüel ve fiziksel emeğin ayrılması, kavramsal ve maddi görevlerin ayrıştırılması, bilgilerin kutuplaşması ve teknik ve örgütsel değişme dinamiğini belirleyecek biçimde emeğin bölünmesi (Vercellone, 2007: 23). Sermaye reel bağımlılık aşamasında üretim ve çalışma sürecini neredeyse bütünüyle kontrolü altına almıştır. Ücretli emek artık yalnızca parasal ilişkiye dayalı bir zorunluluk olmanın ötesinde, teknolojik bir nitelik kazanmış ve teknik ilerleme bakımından içselleştirilmiştir. Endüstriyel kapitalizmde emeğin sermayeye bağımlılığı bir biçimde teknoloji tarafından dayatılmış ve kolektif emek bakımından teknoloji dışsal bir nitelik kazanmıştır (Vercellone, 2007: 24). Endüstriyel kapitalizm aşamasında bilgi üretim rolü sistematik olarak çalışanlardan alınmış, merkezi rol küçük bir grup uzmanlaşmış çalışana (bilimciler ve araştırmacılar) verilmiş ve bilimsel ve/veya teknolojik bilgi temel olarak sabit sermaye biçiminde somutlaşmıştır. Bu iş bölümü biçiminde çalışanlar bilgi üretim sürecinde pasif bir rol oynamakta ve sermayeye reel olarak bağımlı (tabi) olmaktadır.

Bilişsel kapitalizm veya genel akıl aşamasına geçiş ile birlikte, bilgi üretimi rolü yeniden çalışanlar tarafından geri alınmıştır. Bilişsel kapitalizm veya

'genel akıl' aşamasında, sermaye ile emeğin ilişkisini bilgilerin hegemonyası, yaygın entelektüellik, bilgiler aracılığıyla bilgilerin üretiminin sürükleyici rolü ve emeğin bilişsel niteliği belirlemektedir (Vercellone, 2007: 16). Carlo Vercellone'ye göre bilişsel kapitalizm (veya genel akıl) aşamasında, emeğin sermayeye bağımlılığı yeniden 'biçimsel' bir niteliğe bürünmüştür (Vercellone, 2007: 31). Çalışma ilişkilerinde işbirliği yapan emek, sermaye karşısında teknik olarak özerkleştiğinden, emeğin çalışma sürecinin sermayeye bağımlılığı artan oranda biçimsel bir nitelik kazanmıştır. Çalışma sürecinin kontrolü ve artığa el konulmasının yöntemleri/biçimleri doğrudan üretim alanı bakımından dışsal mekanizmalara dayanmaktadır (Vercellone, 2007: 20). Dolayısıyla, çalışma süreci veya canlı emek sermayenin ölü emeği karşısında daha özerk duruma gelmiştir. Bilgi toplumsal ölçekte yayılmaya başlamış ve örgütlerin merkezinde ve firmalar arası ilişkilerde bu yayılan bilgi çok daha belirgin duruma gelmiştir. Bu yeni aşamada endüstriyel kapitalizmdeki ölü emek ve canlı emek arasındaki geleneksel karşıtlık yerini 'ölü bilgi' ve 'canlı bilgi' arasında yeni bir karşıtlığa bırakmaktadır (Jeon, 2014: 98). Toplumsal bilgi sabit sermaye yerine, kitlesel entelektüellik veya yaygın entelektüellik biçimlerinde canlı emek olarak var olmaktadır. Bilişsel kapitalizmde canlı emeğin merkezi rolü makinelerdeki ölü emeğe indirgenemez (Moulier- Boutang, 2011: 54).

Bilgi ve güç arasındaki ilişki üretimi organize etmek konusundaki sınıf mücadelesinin temel özelliğini oluşturmaktadır. Üretken bilgiyi kontrol edenler (Marx'ın deyiimiyle 'üretimin entelektüel güçleri') aynı zamanda üretimin kendisini yönetebilir ve başka bir ifadeyle işgücünün organizasyonunu ve üretimin toplumsal amacını belirleyebilirler (Vercellone, 2005: 7). Kapitalist iş bölümünün evrimi yalnızca teknik bir süreç değil, sınıf mücadelesinin bir sonucudur. Teknolojik determinizm reddedilmektedir. Bilgi üretimi ve onun teknolojik uygulaması, çalışan sınıfın direnişini zayıflatmanın ve kontrol altına almanın araçları olarak görülmektedir (Jeon, 2014: 99). Endüstriyel kapitalizm döneminde, sermaye emeği kendisine bağımlı kılmak ve geleneksel üretim bilgisini boşa çıkarmak amacıyla sürekli biçimde yeni üretim teknikleri geliştirmiştir. Bilgi üzerinde yoğunlaşan çatışkılı ilişki bilişsel kapitalizmdeki sermaye-emek ilişkisinin tanımlayıcı özelliğidir ve bilişsel kapitalizmin kendisi temel olarak bilgi üretimi üzerindeki sınıf mücadelesinin bir sonucudur. Tarihsel gelişmede sınıf mücadelesinin belirleyici rolünü vurgulayan bilişsel kapitalizm yaklaşımı, endüstriyel kapitalizmde emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak kamusal eğitimin yaygınlaştığını ve bu olgunun çalışanların yeniden bilgiye el koymasına sürecine büyük katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Bilgiye dayalı bir ekonomi ve toplumun oluşturulması canlı emeğin yaratıcı gücüne dayanmaktadır. Buna karşın, paradoksal biçimde çalışmanın bilişsel

boyutu 'bilişsel kapitalizm' ile çelişkili bir ilişki içindedir. Sermaye birikimi artan biçimde emeğin entelektüel ürününün sömürsünün ve bilginin metaya dönüştürülmesinin bir sonucu olmasına karşın, 'bilişsel' olan sermaye değil, emektir (Vercellone, 2005: 8). En azından kapitalizmin neoliberal varyantında (regülasyon modelinde), bilişsel kapitalizmin mantığı hem bilgiye ve hem de bilginin serbest dağılımına dayalı bir ekonominin gelişimi için pek çok yönden bir engel oluşturmaktadır. Buna karşın, Nordik/İskandinav ülkelerinin sosyal demokrat kapitalizm modelinin mantığı çerçevesinde bilgiye dayalı ekonominin gelişimini engelleyen faktörler daha sınırlıdır.

Dolayısıyla, bilişsel kapitalizme geçiş temel olarak kolektif çalışanın (dijital ağlar içindeki bilişsel emek) hegemonik olduğu bilgiye dayalı toplumda, sermayenin 'genel akıllı' kontrol altına alabilmek için giriştiği yeniden yapılanma sürecinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bilişsel kapitalizm, sistemdeki karşıtlıkları ve çelişkileri ortadan kaldırmamakta, onların biçimini değiştirmekte ve bir ölçüde onların önemini arttırmaktadır (Vercellone, 2005: 9). Bu karşıtlıkların ve çelişkilerin kendini gösterdiği bazı alanlar şunlardır:

(i) Bilginin ve yaşamın özelleştirilmesi boyutu: üretimin toplumsal niteliği ile yaratılan değeri sahiplenmenin (mülkiyetin) özel niteliği arasındaki çelişki daha keskinleşmiştir. İleri teknoloji ürünlerinin üretilmesinde doğrudan harcanan emek zamanı önemsizleştiği ölçüde, bu ürünler ücretsiz olarak veya çok düşük fiyatla dağıtılmalıdır. Buna karşın, sermaye, katı entelektüel mülkiyet haklarını kullanarak, tekelci rantlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

(ii) Sermayenin ölü bilgisi ile emeğin canlı bilgisi arasındaki 'yeni çelişki': Bilişsel kapitalizmde emeğin işbirliğinin sermaye tarafından yönetilmesine gerek yoktur. Dolayısıyla, canlı bilginin özerkliğini yeniden kazanması nedeniyle, emeğin örgütlenmesinde ve üretimin toplumsal amaçlarının belirlenmesinde kendi kendine karar verme (self-determination) hakkına ilişkin gerginlikler yeniden ortaya çıkabilir.

(iii) Bilişsel kapitalizmde emeğin toplumsal ve entelektüel niteliği, üretken emek ve onun sömürülmesi kavramlarını değiştirmiştir. Resmi çalışma gününde doğrudan üretim faaliyetine ayrılan emek zamanı, toplumsal üretim zamanının oldukça küçük bir oranına karşılık gelmektedir. Yeniden üretim alanı ile doğrudan üretim alanı arasındaki geleneksel sınırların yıkılması nedeniyle, işgücünün kullanım değerinin sömürsü toplumsal günün tamamına yayılmıştır.

Moulier-Boutang gibi teorisyenlerin bilişsel kapitalizme yönelik 'iyimserliği' büyük oranda bu yeni kapitalizmde işbirliğinin, kolektif çalışmanın ve yaratıcı emeğin yarattığı pozitif dışsallıklardan kaynaklanmaktadır (Burton, 2013: 73). Çalışanların

emekleri ile yarattıkları ürünlerin kapitalistler yararına bir değişim değerine dönüştürülmesi olgusu, klasik Marxian literatürde emeğin 'yabancılaşması' olarak tanımlanır. Yaratıcı emeğin özgün kullanım değerine müdahale etmemek ve onu bilişsel çalışanların elinde bırakmak bilişsel kapitalizmin çıkarlarına uygun olacaktır. Bu durumda, bir çeşit 'yabancılaşma yaratmaksızın sömürü' olasılığı ortaya çıkabilir. Moulier-Boutang'a göre, bilişsel kapitalizmde bu tip bir 'ikinci dereceden sömürü' durumu ortaya çıkabilir (Moulier-Boutang, 2011: 91). Eğer bu tartışmalı düşünce iyi biçimde işlerse, kapitalistler egemenlik kurmadan sömürebilir ve bilişsel çalışanlar (cognitaria) özgürlüklerinden vazgeçmeksizin çalışma yaşamlarını sürdürebilirler. Moulier-Boutang'ın kendisi ileri sürdüğü bu düşüncenin 'ütopik' olarak nitelendirilebileceğini ve hatta 'neoliberal ideolojiyi meşrulaştırma' çabası olarak algılanabileceğini kabul etmektedir (Moulier-Boutang, 2011: 92).

Ulusötesi Bilgisel Kapitalizm Teorisi

Christian Fuchs'un 'ulusötesi bilgisel kapitalizm' teorisine göre, kapitalizmin çağdaş dönüşümünü yalnızca öznel (subjektif) bir değişimle (bilişsel kapitalizm) açıklamak doğru olmadığı gibi, sadece teknolojik dönüşümün yarattığı nesnel/objektif (dijital kapitalizm) bir olgu olarak düşünmek de yetersiz olacaktır (Fuchs, 2011: 85). Diyalektik yöntem uygulanırsa, ulusötesi bilgisel (enformasyonel) kapitalizmin yükselişi bir özne-nesne diyalektiğine dayanmaktadır. Nesnel yaklaşımlar tekno-deterministtir ve emek biçimlerinin ve failin/öznenin (agency) nasıl değiştiğini ihmal etmektedirler. Buna karşın, öznel yaklaşımlar, teknolojinin faili etkileyen ve failden etkilenen bir güç olduğunu göz ardı etmektedirler. Hem teknoloji-yönlü nesnel ve hem de bilgi-yönlü Marxian yaklaşımlar bu nedenle yetersizdir (Fuchs, 2009: 391). Bununla birlikte, çağdaş kapitalizmdeki dönüşüme ilişkin diyalektik en azından bir kutbunu vurguladıkları için öznel ve nesnel Marxian teoriler analitik bakımdan yararlıdır.

Ulusötesi bilgisel kapitalizm kavramı her iki düşünce çizgisini de diyalektik olarak kapsamaktadır. Bilgi ve dijital ağlar (şebekeler) hem nesnel ve hem de öznel bir yöne sahiptirler ve onlar üretim araçlarını ve ilişkilerini dönüştürürler. Bilgi, teknolojilerin yardımıyla üretilir, iletilir ve tüketilir ve dolayısıyla, ortaya çıkan yeni bilgi teknolojiler aracılığıyla toplumsallaşır. Bu diyalektik dinamik içinde bilgi ve teknoloji birbirlerini pekiştirirler (Fuchs, 2009: 391). Sermayenin yeni sermaye birikim biçimleri/stratejileri arayışı işgücünü bilişsel, iletişimsel ve işbirlikçi biçimde dönüştürse dahi (bilişsel kapitalizm teorisine göre), bu entelektüel işgücü çalışma faaliyetlerini ve bilgi ürünleri üretimini bilgi teknolojileri aracılığıyla sürdürecektir. Bilgisel üretim güçleri hem insan bilgisi ve hem de bilgi teknolojileri ile ilgilidirler. Maddi olmayan emek ve bilişsel

kapitalizm gibi kavramlar öznel ve idealist (idealleştirilmiş) olduklarından, çağdaş kapitalizmin insanın bilişsel emeğine aracılık eden teknik özelliklerini ihmal etmektedirler (Fuchs, 2011: 85). Ulusötesi bilgisel kapitalizm teorisine göre, çağdaş kapitalizm bir yandan bilişsel/entelektüel emeğe dayalıdır ve diğer yandan da bilgi teknolojilerinin devrimsel gelişimi ile bilişsel emek arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Bilgisel kapitalizm teorisi, öznel bilgi ile bilgi teknolojilerinde somutlaşan (nesnel) bilgi arasında diyalektik bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunduğunu ileri sürmektedir.

Ulusötesi bilgisel kapitalizm, kapitalist gelişmeyi biçimlendiren süreklilik ve kesiklik diyalektiğinin bir sonucudur. Artık değer, değişim değeri, sermaye ve rekabet gibi kapitalizmin temel yönleri farklı kapitalist gelişme biçimlerinde değişim gösterirler. Bilgisel kapitalist gelişme biçiminde artık değer üretimi ve fiziksel sermaye birikiminin artan oranda sembolik, maddi olmayan, bilgi ürünleri üretimine ve bilişsel emek kullanımına yöneldiği görülmektedir (Fuchs, 2011: 85-86). Post-Fordist kapitalist gelişme rejiminde kârları arttırmak amacıyla yeni stratejiler ve esnek birikim ve egemenlik biçimleri geliştirilmiştir. Ulus devletlerin ücret maliyetlerini azaltması ve üretim sürecinin küreselleşmesi ile kârların yükseltilmesi hedefleniyordu. Bilgisayar ağlarının ve küresel ağ organizasyonlarının artan önemi, bu kapitalist gelişme sürecinin araçsal bir sonucudur. Dünya kapitalizminin iktisadi yeniden yapılanmasında (özellikle küreselleşme sürecinde) oynadıkları birincil rolden dolayı, bu teknolojilerin küresel düzeyde yayılması sağlanmıştır (Fuchs, 2011: 86). Bilgisayar ağları, küresel ağ kapitalizminin doğuşunu sağlayan teknolojik gelişmenin temelini oluşturmuştur.

Çağdaş kapitalizm, ulusötesi (küresel) örgütlenme modeline dayanmaktadır. Küresel erişimleri, yaygın yapıları ve yüksek hızları nedeniyle, ağ teknolojileri mekânsal ve zamansal uzaklıkları önemsiz duruma getirmekte ve küresel düzeydeki iletişimi ve iktisadi ilişkileri kolaylaştırmaktadır. Parasal sermaye, güç, sömürü ve egemenlik daha fazla ulus ötesi duruma gelmiş ve bilgi üretiminden (öznel yön) ve ağlardaki dijital bilgi ve iletişim teknolojilerinden (nesnel yön) daha fazla etkilenmeye başlamışlardır (Fuchs, 2011: 89). Çağdaş küresel kapitalizmde (ulusötesi bilgisel kapitalizm), bilgi, bölgesel alandan büyük oranda kopmuş ve sabit ve kısıtlı bir bölgesel yerleşim alanı ile sınırlandırılması olanaksız duruma gelmiştir. Çağdaş küresel kapitalizm şu unsurlardan oluşmaktadır: küresel teknolojik sistemler, ulus ötesi tekelleşen/oligopolist şirketler ve yeni ulus ötesi kapitalist egemenlik rejimini yöneten küresel kurumlar. Yeni bilgiye-dayalı dijital teknolojiler sayesinde, bilgi çağdaş küresel kapitalizmde bölgesel uzaklıktan bağımsız olarak dolaşmakta ve bölgesel alanları aşmaktadır.

Bilişsel Materyalizm Teorisi

Bilişsel materyalizm teorisi temel olarak Marxian bir teori olmamasına karşın, kısmen de olsa Marxian teoriden esinlenmiştir. Marxian teori ile Bilişsel Materyalizm teorisi arasında pek çok farklılık bulunmasına karşın, her iki teori arasında bir ortak yön bulunmaktadır: kapitalizmin dinamiği (gelişimi), üretken güçler (bilişsel maddi yapılanma) ve üretimin toplumsal ilişkileri (normatif özneler-arası bilgi) arasındaki çelişki ile açıklanmaktadır. Bu çelişki keskin olduğu zaman, ikincisi (üretimin toplumsal ilişkileri) birincisine (üretken güçler) uyum göstermekte ve kapitalizmin yeni bir aşaması ortaya çıkmaktadır (Zukerfeld ve Yansen, 2016: 210). Üretken güçler ve üretimin toplumsal ilişkileri gibi Marxian kavramların, bilişsel materyalizm teorisinin kavramları olan bilişsel maddi yapılanma ve normatif özneler-arası bilgi kavramlarına yaklaşık olarak denk olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, bilişsel materyalizm teorisi çağdaş kapitalizme yönelik olarak 'sınıfsal bir bakış açısını' benimsemekte ve bu yeni kapitalizm için bir sınıf analizi geliştirmektedir. Bilişsel materyalizm teorisi, bilişsel kapitalizm teorisinin üç aşamalı kapitalizm (ticari, endüstriyel ve bilgisel) anlayışını da benimsemektedir.

Kapitalizmin aşamaları incelenirken, fiziksel ve entelektüel mülkiyet haklarının görece ağırlığı merkezi önem taşımaktadır. Endüstriyel üretken süreçlerin üretim fonksiyonuna madde ve enerji egemendir ve fiziksel mülkiyet temel kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziksel mülkiyet kurumu, endüstriyel kapitalizm döneminin temel yasal, felsefi, iktisadi ve kültürel aracı olarak yapılandırılmıştır. Buna karşın, endüstriyel kapitalizmin kurumlarının bilgisel üretim süreçlerini düzenleme yeteneği oldukça yetersizdir. Patentler, telif hakları ve markalar bilgisel üretim sürecini değil, endüstriyel üretim sürecini düzenlemek amacıyla geliştirilmiştir (Zukerfeld ve Yansen, 2016: 214).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren, fiziksel olarak daha az yoğun üretim süreçlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Biçimsel eğitimin genişlemesi sonucu kitlesel miktarda bilişsel çalışan ortaya çıkmış ve öznel bilgi hızla artmıştır. Özneler-arası bilgi çeşitli değişimler geçirmiştir: piramit biçimindeki disiplinler organizasyon krize girmiş ve yeni esnek organizasyon biçimleri gelişmiştir.

Nesnel bilgi önemli gelişme göstermiş ve dijital bilginin işlenmesi, saklanması ve iletilmesini sağlayan güçlü dijital teknolojiler hızla yayılmıştır. Dijital bilginin hızlı büyümesinin önemli bir nedeni, varlıkların önemli bir bölümünün dijital biçime dönüştürülebilmesidir. Örneğin, dünyadaki paranın yaklaşık % 90'ı dijital bilgidir. Maliyetsiz yeniden üretim (çoğaltma) ve hızlı dolaşım olanakları çok yüksektir. Bilgisel kapitalizm aşamasında, 'yazılım' en güçlü üretim aracı olmuştur.

Bilgisel/dijital kapitalizmi, kapitalist sistemin bir önceki aşamasından (endüstriyel kapitalizm) ayırt eden temel nitelikleri şunlardır (Zukerfeld ve Yansen, 2016: 213-214):

(i) Temel üretim araçları dijital teknolojiler, dijital bilgi ve bu ikisini birleştiren şebekelerdir (internet).

(ii) Çıktı birimi başına fiziksel girdi tüketimi (fiziksel yoğunluk), endüstriyel üretim süreçlerinden çok daha azdır. Dijital kapitalist üretim sürecinde en büyük payı bilginin alması nedeniyle, çıktı birimi başına enerji yoğunluğu düşüktür.

(iii) Çıktı büyük oranda belirli bazı ürünlerden oluşmaktadır. Varian (1996) bu ürünlere 'Bilgi Ürünleri' adını vermektedir. Üç tip bilgi ürünü vardır. (a) Birinci grup ürünler en kesin anlamıyla bilgi ürünleri olup, saf biçimiyle dijital bilgi tarafından yaratılmışlardır (yazılım, görüntüler, müzik, metin vb). (b) İkinci gruptaki ürünlerin temel ayırt edici özelliği dijital bilgiyi işlemeleri, aktarmaları veya saklamalarıdır (DVD'ler, yarı-iletken silikon gibi bilgi aktarımı araçları vb.). (c) Üçüncü grup biyo-teknolojik uygulamaların sonucu olan ürünlerden oluşmaktadır (ilaç endüstrisi, genetiği değiştirilmiş organizmalar vb.).

(iv) Bilgisel/dijital kapitalist üretim süreçlerinde entelektüel (fikri) mülk, fiziksel mülke oranla çok daha büyük ağırlığa sahiptir.

Bilişsel materyalizm teorisi ile bilişsel kapitalizm teorisinin ortak yönleri şunlardır (Zukerfeld ve Yansen, 2016: 212): (i) çağdaş kapitalizm, kapitalizmin üçüncü aşamasını temsil etmektedir. (ii) kapitalizm bir bütün olarak analiz edilmektedir. (iii) entelektüel mülkiyet kavramı vurgulanmaktadır. Buna karşın, iki teori arasında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Birincisi, 'bilişsel' kavramı açık değildir. Kapitalizmin her aşaması yeni bilgiye ve bilgiyi düzenleyen kurumlara dayanmıştır. Dolayısıyla, bu yeni aşamanın 'bilişsel' olarak adlandırılması anlamlı değildir. Ayrıca, bilişsel kapitalizm teorisyenleri daha önceki aşamalardaki entelektüel mülkiyeti tartışmamaktadırlar. İkincisi, otonomist Marxistlerin bilgi ve 'maddi olmayan' kavramı arasında tanımladığı ilişki bütünüyle bilişsel materyalizm teorisine aykırıdır. Bilgi, yalnızca maddi taşıyıcısıyla var olabildiğinden dolayı, fiziksel olmayan fakat maddi bir varlıktır (Zukerfeld, 2017: 42). Bu nedenle, 'maddi olmayan' emek gibi kavramlardan söz edilemez. Üçüncüsü, bilişsel kapitalizm teorisinin ampirik kanıtlarının yetersiz olduğu ileri sürülmektedir. Dördüncüsü, bilişsel kapitalizmin esinlendiği entelektüel gelenek İtalyan otonomizmi ve Fransız post-yapısalcılığıdır (Deleuze ve Foucault). Buna karşın, bilişsel materyalizm nihai olarak Hegelci felsefeden esinlenmektedir.

Üç Alternatif Yeni Kapitalizm Varyantı: Neoliberal, Sosyal Demokrat ve Yeni-Devletçi Modeller

Yeni kapitalizm veya teknolojik yenilik odaklı iktisadi büyüme modeli için üç farklı başarılı kurumsal yapı bulunmaktadır: neo-liberal model, sosyal demokrat model ve yeni-devletçi model (Boyer, 2004: 71-73). Dolayısıyla, bilgiye dayalı yeni ekonomi için tek bir en iyi (optimal) yol bulunmamaktadır. Eğer bir ekonomide yüksek düzeyde bilgi yatırımı yapılmışsa, kapitalizmin değişik varyantları ve farklı işgücü piyasası kurumları yeni ekonominin başarılı ve etkin biçimde işlemesini sağlayabilir.

Neo-liberal model; bilim-itişli yeniliği, işgücü piyasası esnekliğini, entelektüel mülkiyet haklarının korunması yoluyla özel girişime dayalı olarak bilginin geliştirilmesini teşvik etmektedir. Neoliberal modelde yeniliklerin iki temel kaynağı bulunmaktadır: bireysel girişimcilerin yaratıcı faaliyetleri ve kamu otoritesi tarafından desteklenen girişim kültürü. Dolayısıyla, neoliberal politikalar, piyasaların kuralsızlaştırılması ve özelleştirme yoluyla teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi kolaylaştırılabilir. Özellikle yenilik ikliminin oluşturulmasında esnek işgücü piyasası başlıca önkoşullardan birisidir (Jessop, 2002: 259-260). Kapitalist sistemdeki büyük kar-ücret farkına ilaveten, bilgi kapitalizminde çalışanlar arasındaki büyük bilgi farkı dolayısıyla, zayıf sendikaların ve bireysel pazarlık sisteminin bulunduğu neoliberal ekonomilerde ücretler arasında büyük farklılıklar meydana gelebilir. ABD’de Silikon Vadisindeki bireysel pazarlık sistemi nedeniyle büyük boyutta bir ‘ücret kutuplaşması’ görülmektedir. Neo-liberal yenilik ekonomisi modeli daha saf biçimiyle Anglo-saxon ülkelerinde (özellikle ABD, İngiltere, Avustralya ve Kanada) uygulanmaktadır. Batı Avrupa ülkeleri ise neoliberal model ile aşağıda açıklanan sosyal demokrat model arasında karma bir model uygulamaktadırlar.

Sosyal demokrat model ise ileri düzeyde genel eğitime, yoğun mesleki öğretime, üniversiteler ve iş dünyası arasındaki yakın işbirliğine ve bilginin yaygın biçimde toplumsallaşmasına büyük önem vermektedir (Kim, 2007: 28-29). Sosyal demokrat modelde, iktisadi aktörler arasındaki toplumsal oйдаşma (konsensus) ve aktif işgücü piyasası politikaları aracılığıyla teknolojik yenilikler doğrudan desteklenir. Kamu otoritesi, iktisadi aktörler arasındaki rekabeti teşvik ederek yeniliği desteklemek yerine, rekabet ve işbirliğini dengelemeye çalışır. Sosyal demokrat strateji bir yandan kurallara bağlanmış bir yerinden yönetimi gerçekleştirmeye çalışırken, diğer yandan teknolojik yenilikleri desteklemek için kamu ve özel sektör arasındaki ortaklıkların rolünü artırmaya çalışır. Neoliberal yenilik ekonomisinin temelinde rekabet bulunurken, sosyal demokrat yenilik ekonomisinin merkezinde ‘işbirliği’ bulunmaktadır. Sosyal

demokrat modelde, firmaların faaliyetlerinin eşgüdümü, ağırlıklı biçimde piyasa-dışı ilişkilere dayanmaktadır (Hall ve Soskice, 2001: 17). Ayrıca, sosyal demokrat modeldeki güçlü sendikalar ve kolektif pazarlık sistemi, yenilik ekonomisinin ücret kutuplaşması yaratmasını engellemektedir. Sosyal demokrat yeni kapitalizm modeli en iyi biçimde başta İsveç olmak üzere İskandinav ülkelerinde uygulanmaktadır.

Yeni-devletçi modelde devlet ileri teknoloji geliştirme konusunda aktif bir yapısal politika izler. Ülke ekonomisinin yapısal rekabet gücünü etkileyen yeni teknolojiler, yenilik sistemleri, altyapı ve diğer faktörlere ilişkin stratejik hedefler, devlet tarafından belirlenir. Öğrenme bölgelerini, bölgesel yenilik sistemlerini, endüstriyel kümeleri ve girişimci şehirleri desteklemek amacıyla, devlet aktif bir bölgesel politika uygular (Jessop, 2002: 262-263). Yeni-devletçi modelde, devlet beceri oluşumu dahil bilgi oluşturmada aktif bir rol oynar. Böyle bir devlet 'bilgi devleti' olarak adlandırılmaktadır. Yeni-devletçi modelde, piyasa güçlü devlet tarafından kontrol edilmesine karşın, sosyal demokrat modelde, piyasanın eşgüdümü (koordinasyonu) kapitalistler, sendikalar ve hükümet arasındaki stratejik karşılıklı etkileşim ile sağlanmaktadır. Yeni-devletçi bilgi ve yenilik ekonomisi modeli 'kalkınmacı devlet modelini' benimseyen çok sayıda Doğu Asya ülkesinde (G.Kore, Singapur, Malezya, Çin) uygulanmıştır.

Yeni Kapitalizme Yönelik Radikal ve Marxian Eleştiriler

'Parazitik Kapitalizm' ve Yeni Asalak Kapitalist Sınıf

Bilişsel kapitalizm teorisine göre, kapitalizmin yeni aşamasının (bilişsel kapitalizm) ayırt edici bir temel özelliği şudur: çalışanların, çalışmanın bilişsel yönünü sahiplenmeleri dolayısıyla, üretim sürecinde emek görelisi olarak daha özerk bir konuma sahip olmuştur (Jeon, 2014: 90). Bilgi, işbirliği ve iletişim üreten işgücü olarak tanımlanan bilişsel emek, emeğin hegemonik biçimi durumuna gelmiştir. Diğer yandan, üretim sürecinde anlamlı bir rol oynamayan sermaye artan biçimde 'parazit' (asalak) bir sınıfa dönüşmesine karşın, entelektüel mülkiyet hakları sayesinde emek tarafından yaratılan artık değere el koymaktadır. Dolayısıyla, bir iktisadi kategori olarak kar, daha çok 'rant'a benzemektedir.

Carlo Vercellone (2008), bilişsel/çağdaş kapitalizmde rant olgusunu Marxian perspektiften analiz ettiğini ileri sürmekte ve bu amaçla Marx'ın 'Kapital' kitabının üçüncü cildini ve 'Grundrisse'deki yazıları yeniden yorumlamaktadır. Rant, bir kaynağın doğal veya daha sık biçimde yapay olarak kıtlığı ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, rantın varlığı tekelci mülk biçimlerine ve güç

konumlarına dayanmakta ve bu yolla kıtlığın yaratılması ve üretim maliyetlerinin çok üzerinde fiyatların uygulanması mümkün olmaktadır. Çağdaş kapitalizmde 'fikri mülkiyet hakları' gibi yapay kurumsal düzenlemelerle bu tip tekelci rantlara el konulmaktadır (Vercellone, 2008, 4). Arazi rantından farklı olarak, 'kapitalist rant 'yalnızca bir 'bölüşüm ilişkisi' olarak görülebilir, çünkü üretim sürecinde herhangi bir işlevi veya en azından normal bir işlevi bulunmamaktadır (Marx, 1999: 274-293). Başka bir anlatımla, rant, üretim bakımından dışsal bir konumda olmalarına karşın, bir maddi veya maddi olmayan kaynağın mülkiyetine sahip olan toplumsal sınıf veya katmanlara belirli bir iktisadi değere el koyma hakkı sağlamaktadır (Vercellone, 2008: 4).

Marx, sermaye sahipliğinin pasifliği ile çalışan sermayenin aktifliği arasında ayırım yapmaktadır. Sermaye sahipliği işgünün organizasyonunda herhangi bir işlev görmemesine karşın, artık değere el koymaktadır (Marx, 1999: 266-274). Benzer biçimde, Keynes, girişimci ve rantıye arasında bir ayırım yaparak, rant kavramını sermaye sahipliğini içerecek biçimde genişletmişti. Marx, Keynes'in analizinin de ilerisine geçmekte ve sermayeden bağımsız biçimde kendi kendine örgütlenebilen bir üretken işbirliğinin sağlanması durumunda işlevsel (üretken) sermayenin de 'gereksizleşeceğini' ve despotik bir niteliğe bürüneceğini belirtmektedir (Vercellone, 2008: 5-6).

Carlo Vercellone'ye göre, karı ranttan ayıran önemli koşullar şunlardır: (i) $k\hat{a}$ r asli olarak üretime yeniden yatırılmakta ve üretken güçlerin gelişmesinde ve kıtlığa karşı mücadelede olumlu bir işlev görmektedir. (ii) sermaye üretim süreci bakımından içsel bir nitelik taşımakta ve üretimin, yeniliğin ve üretken kapasitenin genişletilmesinde anahtar rol oynamaktadır (Vercellone, 2008: 5). Bu koşullar ise bir bütün olarak yalnızca Fordist büyüme sürecinin altın çağında gerçekleşmiştir. Endüstriyel kapitalizmin Fordist aşamasında karın varlığının ve rantın büyük oranda marjinalleşmesinin dört temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, finansal piyasaların regülasyonuna yönelik çok sayıda kurumsal düzenlemenin uygulanması, arazi rantının artan oranlı olarak vergilendirilmesi ve enflasyonizm ve düşük reel faiz oranları yoluyla mülk sahiplerinin gücünün sınırlandırılmasıdır. İkincisi, sermayenin üretim sürecindeki asli rolüdür. Kapitalistler çalışma sürecini yönetmekte, denetlemekte ve organize etmektedirler. Dolayısıyla, endüstriyel kapitalizmde 'kapitalist' ile 'girişimci' figürleri arasındaki benzeşim çok yüksektir. Üçüncüsü, endüstriyel kapitalizmde artık değer veya kar, sermaye birikimini arttırmak amacıyla yeniden üretken yatırıma aktarılmaktadır. Üretken yatırım, üretken olmayan kapitalist değerlendirme biçimlerine oranla önceliğe sahiptir. Dördüncüsü, sosyal refah devletinin kurumları aracılığıyla, sermayenin değerlendirme mantığı ve finansal gücü altındaki gelirlerin belirli bir bölümü kamusal alana aktarılmaktadır (Vercellone, 2008: 7-8).

Bilişsel kapitalizm teorisine göre, çağdaş kapitalizmde kar ve rant arasındaki fark belirsiz duruma gelmiştir (Vercellone, 2008: 8). Endüstriyel kapitalizmin Fordist döneminde 'rant' arayışının marjinalleşmesine karşın, kapitalizmin çağdaş dönüşümü sürecinde rant tam anlamıyla geri dönmüştür (Vercellone, 2008: 2). Kapitalizmin yeni (bilişsel) aşamasında kar artan biçimde 'sermayenin üretken olmayan biçimde değerlendirilmesine' dayanmaktadır. Bilişsel kapitalizmde kapitalistlerin, çalışma yaşamının yönetimi, denetimi ve organizasyonu sürecinden büyük oranda uzaklaştıkları ve nihai malların üretimine bir önceki kapitalizm aşamasındaki kadar katkıda bulunmadıkları görülmektedir. Büyük kapitalist şirketler birincil olarak şirketlerinin finansal mimarisi üzerinde yoğunlaşmakta ve üretimin doğrudan organizasyonu ile ilgilenmemektedirler. Dolayısıyla, sermaye üretim sürecinde 'parazitik' bir rol oynamakta ve çalışma sürecinde 'gerçek' bir işlev yerine getirmeksizin, özerkliği artmış işgücünün ürettiği toplumsal servete el koymaktadır (Vercellone, 2008: 9). Ayrıca, kar veya artık değerın kaynağını yalnızca bireysel çalışanların (emekçilerin) artık işgücü zamanı oluşturmamaktadır. Buna ek olarak, çalışanlar arasındaki işbirliği de artık değeri büyütmektedir. Kapitalistler artık emeğin bu ikinci bölümüne bedelsiz olarak el koymaktadırlar (Vercellone, 2008: 10).

Bilişsel kapitalizm teorisyenlerine göre, sermaye, piyasanın alanını genişleterek, yeni kapitalizmde bilişsel emeğin yarattığı artık değere el koymaktadır. Bu amaçla, 'fikri mülkiyet haklarını' güçlendiren kapitalist sınıf, ortak bilgi ve yaşam ürünlerini metalaştırmakta ve sömürgeleştirmektedir (Vercellone, 2008: 10). Rakibi olmayan doğası gereği ve çoğaltmanın (kopyalamanın) marjinal maliyetinin sıfır olması dolayısıyla bilginin bedava olması gerekirken, kapitalistler dışsal biçimde fikri mülkiyet hakları uygulamakta ve böylelikle bilginin kullanımını tekelleştirmekte ve yapay olarak kısıtlanmış bilgi kullanımına dayalı tekelci rantlara el koymaktadırlar. Bilişsel kapitalizm çağında sermayenin bu yeni açılımı veya ilkel birikim stratejisi sermaye ve emek arasındaki karşıtlığı yeniden biçimlendirmektedir. Dolayısıyla, bazı bilişsel kapitalizm teorisyenlerine göre, çağdaş kapitalizm 'genel akıla ticari olarak el konulan' bir kapitalizm biçimi olarak tanımlanabilir (Dyer-Witherford, 2005: 85). Hardt ve Negri'ye (2000: 17) göre, kapitalizmin yeni aşamasında sömürü iktisadi olmayan siyasal baskı kullanımını gerektirmektedir. Bilişsel kapitalizm teorisi perspektifinden bakıldığında, bu siyasal baskı, fikri mülkiyet hakları biçimini almaktadır.

Dijital Devrim İleri Kapitalizmin 'Aşırı-Birikim' Sorununu Ağırlaştırılmaktadır

İleri kapitalizmin özellikle neoliberal dönemdeki iktisadi büyüme başarısızlığı ışığında, dijital dönüşümün (yeni kapitalizmin) üretkenlikte olağanüstü artışlar yaratacağı ve iktisadi büyümeyi sürükleyecek önemli bir itici güç olacağı ileri

sürülüyordu. Dijital dönüşüm ve dördüncü endüstri devrimi teknolojileri, küresel kapitalist sistemin yeniden yapılanmasında büyük rol oynamalarına karşın, kapitalizmin krizini çözmek bir yana, onu yaratan başlıca yapısal koşulların daha da ağırlaşmasına neden oldular. Çağdaş ileri kapitalizmde iktisadi büyüme sorununun kökeninde ekonomideki toplam talep yetersizliği veya 'aşırı-birikim' olgusu bulunmaktadır. Yeni Neo-klasik Sentez yaklaşımı toplam talep yetersizliğini yalnızca kısa dönemli bir olgu olarak görürken, Summers (2015: 61-63) gibi bazı modern ortodoks iktisatçılar toplam talebin yapısal zayıflığını vurgulamışlar ve çağdaş ileri kapitalizmde 'tersine Say yasasının' (talep yetersizliği kendi arz yetersizliğini yaratır) geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yeni kapitalizm gibi arz-yönlü bir dönüşüm bu sorunu çözememiş ve tam tersine; ekonomideki üretken kapasiteyi arttırarak, toplam talep yetersizliğinden kaynaklanan düşük hızlı iktisadi büyüme ve durgunluk sorununu daha da derinleştirmiştir.

Çağdaş ileri kapitalizmdeki aşırı-birikim ve iktisadi durgunluk sorununun toplam talep yetersizliği dışındaki bir diğer nedeni ise sermayenin aşırı yoğunlaşmasından doğan tekelci veya 'oligopolistik' piyasa yapılarıdır. Neo-Marxian politik iktisatçılar Paul Sweezy ve Paul A. Baran'a göre, tekelci kapitalizmin temel çelişkisi aşırı-birikim (yatırıma dönüşmeyen yüksek tasarruf fazlası) olgusu ve kalıcı iktisadi durgunluktur (Baran ve Sweezy, 1966: 52-78). Baran ve Sweezy'ye göre, tekelci kapitalizm aşırı-birikim sorununa köklü ve kalıcı bir çözüm bulamaz, çünkü bu sorun kapitalist birikim rejiminin özünde bulunmaktadır. Dolayısıyla, kısa dönemde bazı politikalarla (kamu yatırımları, askeri harcamalar, finansal köpükler) bu sorun ertelense dahi, aşırı-birikim olgusu uzun dönemde kapitalizmin bir sistem krizine girmesine ve yıkılmasına neden olacaktır. Dijital devrim ve benzeri teknolojik gelişmelerin modern kapitalizmin bu tip köklü ve yapısal sorunlarına çözüm bulması beklenemez. Tam tersine, teknolojik yeniliklerin çok büyük bölümü büyük tekelci veya oligopolistik firmalar tarafından gerçekleştirilmekte ve üretkenlik artışı yaratan yenilikler daha güçlü bir aşırı-birikim eğilimi yaratmaktadırlar. Ayrıca, sermayenin büyük oligopolistik firmalarda aşırı yoğunlaşması nedeniyle, küçük yenilikçi firmaların karlı yatırım planları yapabilmeleri mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, oligopolistik piyasa yapıları yeni küçük firmaların yaratıcı fikirler geliştirmelerini engellemektedir.

Yeni kapitalizm döneminde gerçekleştirilen teknolojik yenilikler önemli bir iktisadi büyüme ivmesi yaratamamıştır. İlk iki paragrafta belirtilen açıklamalara ek olarak, dijital teknolojik yeniliklerin iktisadi büyüme arttırıcı etkilerinin düşük olmasına neden olan diğer dört temel faktör bulunmaktadır. Birincisi, dijital kapitalizmde Ar-Ge faaliyetleri çoğunlukla daha ucuz ve etkin sermaye

malları geliştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, dijital yenilikler sermaye-kullanan değil, sermayeden tasarruf eden tipte olduğu için, iktisadi büyüme üzerinde yapısal olarak negatif etkide bulunmaktadırlar (Summers, 2014: 69). Çağdaş kapitalizmde yeniliklerin toplam yatırımı arttırması zorunlu değildir, çünkü yenilikler çok fazla sermaye gerektirmemekte veya yatırımcıların daha önceden sahip oldukları sermayeyi daha etkin kullanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, dijital yeniliklerin yatırım talebini uyarıcı etkisi oldukça düşüktür (Summers, 2015: 62). Örneğin; büyük dijital yazılım şirketleri herhangi bir sermaye yatırımına gereksinim duymaksızın, doğrudan yazılım programının daha ileri düzeye yükseltilmesiyle (upgrading) karlarını arttırabilmektedirler.

İkincisi, birinci ve özellikle ikinci endüstri devrimleri döneminde gerçekleştirilen eski büyük yenilikler (buluşlar), dijital dönemdekilere kıyasla çok daha 'büyüme yanlısı' niteliğe sahiptiler. Dijital devrim, birinci ve ikinci endüstri devrimlerindeki teknolojik yenilikler ölçeğinde bir üretkenlik, talep ve iktisadi büyüme artışı yaratamamış, iktisadi coğrafyada radikal bir değişim oluşturamamış ve çok büyük sayıda yeni ve çeşitli malların ve hizmetlerin üretimini sağlamamıştır (Foster vd., 2001:1-10). Birinci endüstri devrimi buharlı makineler ve onun ondokuzuncu yüzyıldaki etkisi sonucu ortaya çıktı. İkinci endüstri devrimi (1870) ise elektrik, içten yanmalı motorlar, otomobil, kimya mühendisliği, telefon, altyapı (kanallar ve su yolları, demir yolları, otoyollar), tıp alanındaki gelişmeler gibi genel amaçlı teknolojilerin eşzamanlı olarak icat edilmesiyle ortaya çıkmıştır (Robert J. Gordon'a göre, 1960'ların sonuna kadar sürmüştür). Üçüncü endüstri devrimi (1969) ise elektronik (transistor ve mikroişlemci), bilgisayar, internet ve iletişim alanındaki devrimsel gelişmelerin ve bilgi teknolojisinin üretim sürecinin otomasyonunu sağlaması sonucu meydana gelmiştir. Dördüncü endüstri devrimi ise dijital dönüşümün en üst aşamasını temsil etmekte ve kolektif olarak siber-fiziksel sistemler olarak nitelendirilen yüksek dijital teknolojilerin birleştirilmesi sürecini tanımlamaktadır. Dördüncü endüstri devrimine ilişkin son teknolojik gelişme dalgası robot teknolojisine (robotik), nesnelerin internetine, yapay zekâya, öğrenen makinalara, biyo ve nanoteknolojiye, bulut ve kuantum bilişime, otonom araçlara, yeni enerji saklama biçimlerine ve 3-D basıma dayanmaktadır.

ABD'nin toplam faktör üretkenliği 1920-1970 arasındaki dönemde yılda yaklaşık olarak % 1.89 oranında büyürken, 1970-1994 döneminde % 0.57 oranında büyüdü (Gordon, 2012: 12-13). Dijital devrimin etkisi sonucunda 1994-2004 döneminde toplam faktör üretkenliği yıllık artış hızı % 1.03'e çıkmıştır. Buna karşın, dijital teknolojik yenilikler ekonominin dayanıklı imalat ürünleri sektörü dışında kalan bölümünde (% 88) üretkenlik artışı yaratmamış ve diğer sektörlerle yönelik olumlu yayılma etkileri göstermemiştir. Ayrıca, dijital devrimin büyüme

arttırıcı etkisi kısa sürmüŖ ve bir süre sonra azalan getiriler aŖamasına geilmiŖtir. Yeni dijital teknolojik geliŖmelerin (akıllı telefonlar, robot teknolojisi, yapay zeka, sosyal medya vb.) üretkenliği arttırıcı etkisi sınırlı düzeyde kalmıŖ ve 2004-2014 arasında toplam faktör üretkenliği tekrar yıllık % 0.4 oranına düŖmüŖtür. Dolayısıyla, Gordon'a (2015: 55) göre, üretkenlik gelecek bir kaç on yılda oldukça yavaŖ bir hızla ilerleyecek ve uzun dönemde iktisadi durgunluk eğilimi güçlenecektir.

Üçüncüsü, 'büyük veri' (big data) gibi yenilikler sıfır toplamlı bir oyun yaratmaktadırlar. Büyük veri Ŗirketleri yeni üstün teknolojiler kullanmalarına ve yüksek nitelikli mühendisler istihdam etmelerine karŖın, sahip oldukları fiziksel ve beŖeri sermayeyi pazarlama faaliyetlerine yönlendirmektedirler. Sonuçta büyük veri sektörü geliŖmekte; buna karŖın, bu geliŖme diğer tip ürünlerin üretimi ve satıŖı üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır. Dolayısıyla, bütün bu kitlesel yatırımlar ile finanse edilen yenilikler yalnızca büyük Ŗirketlerin piyasa paylarını belirlemede ve toplam üretimi arttıracak yeni piyasaların yaratılması mümkün olmamaktadır (Gordon, 2014: 33).

Dördüncüsü, bilgisayar donanımı (hardware) gibi makinelere yapılan yatırımlar yavaŖlarken, Ŗirketlerin entelektüel mülkiyet gibi fiziksel olmayan aktiflere yaptıkları yatırımlar hızla artmıŖ ve 1980'lerde dijital Ŗirketlerin sermayelerinin yaklaşık % 30'u fiziksel olmayan aktiflerden (intangibles) oluŖurken, bu oran günümüzde yaklaşık % 70'e çıkmıŖtır. Dijital kapitalizme geçişle birlikte, fiziksel sermayeden, fiziksel olmayan sermayeye geçiş gerekleŖmiŖ ve ileri kapitalist ülkelerde üretken yatırımların üzerinde bir tasarruf düzeyinin oluŖmasına katkıda bulunmuŖtur (Döttling ve Perotti, 2017: 4-7). Fiziksel olmayan sermayenin üretkenliği arttıka, Ŗirketlerin yatırımlarını bu tip sermayeye yönlendirmeleri, fiziksel sermayeye yönelik harcamaları azaltmıŖtır.

Dijital Devrim 'Orta Sınıfın' Varlığını Tehdit Etmektedir

Dijital devrim, bir yandan fiziksel/basit emek talebini daraltırken, diğer yandan da biliŖsel beceri gerektiren iŖlerin de giderek artan biçimde öğrenen makineler (yapay zeka) ve akıllı robotlar tarafından yapılması sürecini baŖlatmıŖtır. Teknolojik geliŖme 1990'lara kadar olan süreçte temel olarak fiziksel emeğin yerini aldı. Buna karŖın, en son teknoloji dalgası (bilgi teknolojisi) ikinci büyük istihdam daralması çağını baŖlatmakta ve 'orta-sınıfın' yaptığı iŖleri azaltmaktadır. Mekanizasyon iŖçi sınıfını sayısal olarak daraltırken, orta sınıfın yükseliŖi kapitalizmin derin bir iŖsizlik krizine sürüklenmesini engellemiŖti. Dijital devrim (bilgi teknolojisi, yapay zeka, internet ve robotizasyon) ise orta sınıfı eritmeye baŖlamıŖtır (Collins, 2013: 27-28). Yapay zeka, öğrenen makineler

ve akıllı robotlar insanların bilişsel yeteneklerine rakip olmuşlar ve hatta insanın entelektüel kapasitesini aşmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, dijital devrim ileri kapitalist toplumda orta sınıfın varlığını tehdit etmektedir.

Kapitalizm geçmişte dört temel çıkış yolu ile teknolojik işsizlik krizlerini aşabilmiştir (Collins, 2013: 28). Bu çıkış yollarının büyük bölümü yeni kapitalizmde geçerliliğini kaybetmiştir. Birincisi, dijital dönüşüm sonucu yaratılan yeni işler, orta sınıfın istihdam kayıplarını telafi etmemektedir. Yeni işler ve meslekler yaratılmasına karşın, hem kaybedilen işlerin sayısının çok altında kalmakta ve hem de elde edilen gelir, kaybedilen gelirden düşük olmaktadır. Yapay zeka ve robotik uygulamaları çok ileri düzeye eriştiğinde, orta sınıfın yaptığı işler bütünüyle ortadan kalkabilir. Kapitalizmin kar mantığı içinde orta sınıfın yaptığı işlerin dijital teknolojik gelişme sonucu hızlı biçimde azalmasını sınırlayacak bir mekanizma bulunmamaktadır. Orta sınıfın işlerini kaybetme sürecini yalnızca kapitalist rekabeti sona erdirecek dışsal bir gelişme durdurabilir.

Ayrıca, bilgi teknolojisinin katkısıyla gelişen küreselleşme olgusunun iş rekabetini arttırması, orta sınıfın işlerini azaltmakta ve gelirlerini düşürmektedir. İnternet teknolojisi sayesinde, çevre ülkelerdeki beyazyakalı çalışanlar (yazılım mühendisleri, bilişim teknolojisi uzmanları vb.) dünyanın merkez kapitalist bölgelerindeki orta-sınıfa ait işler için rekabet edebilmektedirler (Collins, 2013: 31). Diğer yandan, orta sınıf tarafından yürütülen yönetsel işlerde kamu sektörü önemli bir istihdam kaynağı oluşturmasına karşın, bu tip işlerin bilgi teknolojisi tarafından yapılması, kamu istihdamını da daraltacaktır. Dijital dönüşüm sonucu orta sınıfın işsizlik oranını arttıracak bir başka gelişme ise eğitimde 'diploma enflasyonunun' ortaya çıkmasıdır. Nüfusun artan bir oranının daha ileri akademik derecelere ulaşması durumunda, istihdam için daha yüksek eğitim dereceleri (diploma) önkoşul olarak aranacaktır. Bu süreç, ilke olarak sonsuz bir döngü yaratacaktır: daha fazla eğitim arayışı, daha fazla rekabet ve daha fazla diploma enflasyonu.

Yirminci yüzyılın son on yılında başlayan orta sınıf emeğinin dijitalleşmesi süreci, fiziksel işgücünün mekanizasyonu (bütün on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği) ile karşılaştırıldığında çok daha büyük bir hızla ilerlemektedir. Yapısal teknolojik işsizlik krizi kapitalizmin geleceğine yönelik 'derin ve ölümcül' bir tehdit oluşturmaktadır. Kapitalist bir ekonomide işsizlik oranı, çalışabilir nüfusun % 50'sine veya % 70'ine ulaştığında, talep yetersizliği ve toplumsal patlamanın yaratacağı çok büyük basınç nedeniyle kapitalist sistemin varlığını sürdürmesi mümkün olmayacaktır (Collins, 2013: 40). Fiziksel emeğin ve orta sınıf emeğinin büyük bölümünün dijitalleşmesi durumunda, barışçıl veya barışçıl-olmayan büyük bir 'kurumsal devrimin' gerçekleşmesi ve kapitalist-olmayan bir siyasal-iktisadi sisteme geçilmesi beklenebilir.

Yeni Kapitalizm İktisadi Eşitsizlikleri Derinleştirmektedir

Yeni kapitalizm ‘beceri yanlı teknolojik değişme’ yaratarak, yüksek-eğitimli çalışanlara yönelik talebi arttırmış ve daha eğitimli çalışanlar için ücret primi yükseldiğinden, toplumsal ücret farklılıkları büyümüştür (Acemoğlu ve Autor, 2011: 1050-1055). Çağdaş ileri kapitalizmde yaratıcı bilgi emeği iktisadi büyümenin en önemli sürükleyici gücü durumuna geldiğinden, bilgi emekçileri ile fiziksel/basit emekçiler arasında büyük bir gelir uçurumu oluşmaya başlamıştır. Bilgi teknolojisinin sürüklediği yapısal iktisadi değişme, düşük-becerili ‘genel emek’ ile yüksek-becerili ‘bilişsel emek’ arasında keskin bir ayırım yaratmış ve yapısal trendleri düzeltmeye yönelik güçlü bir kamu politikasının bulunmadığı koşullarda, çalışan sınıf içindeki bu yapısal bölünmeden kaynaklanan eşitsizlik, toplumsal kutuplaşma ve toplumsal dışlanma süreci hızlanmıştır.

Ayrıca, dijital dönüşüm sürecinde nüfusun en yüksek gelirli % 1’inin gelirlerinde de çok hızlı bir artış olmuştur. Dijital yenilikler oligopolistik piyasalarda piyasa rantlarını büyütmede ve en yüksek gelir gruplarının (özellikle üst düzey yöneticiler ve hissedarlar) gelir payındaki artışın görece olarak çok daha yüksek olmasına yol açmaktadır (Rodriguez-Montemayor, 2018: 1-2). Başarılı yenilikler geçici de olsa ilgili firmaya belirli bir alanda tekeli güç kazandırmaktadır. Dolayısıyla, yenilikçi firmalar maliyetlerin çok üzerinde fiyatlar belirleyebilmektedirler. Piyasa rantlarındaki artış kısmen oligopolistik piyasa yapılarının lehine işleyen ölçeğe göre artan getirinin bir sonucudur. Bu nedenle, gelir eşitsizliği kısmen büyük oligopolistik firmalar ile takipçi firmalar arasındaki teknoloji farkından doğmaktadır.

Çevre Ekonomilerde Endüstrisizleşme Olgusu ve Küreselleşme Sürecinin Yavaşlaması

Dijital devrimin çevre/yarı-çevre ekonomiler bakımından yarattığı önemli bir sorun ise dijital dönüşümün eski endüstriyel merkezlerdeki üreticileri yeniden rekabetçi duruma getirmesidir. Dijital dönüşümün temel güdüsü kaliteyi (nitelikli üretim) arttırmak ve arz zinciri yönetimini iyileştirmektir. Bazı yarı-çevre ekonomilerde toplam imalat maliyetleri, merkez ülkelerdekine yaklaşılmaya başlamıştır (Saxer, 2017: 5). Ucuz emeğin karşılaştırmalı üstünlüğü azaldığından, merkez ülkelerdeki sermayenin küresel işgücü arbitrajına yönelik arayışı da yavaşlamaktadır. Bu nedenle, ulaşım maliyetleri, uzun taşıma süreleri, düşük-becerili işgücü ve yerel hükümetlere ilişkin zorluklar, küresel güneye yönelik sermaye akımını azaltmaktadır. Çevre ve merkez arasındaki üretim maliyetleri farkı son 30-40 yılda neoliberal küreselleşme sürecinin temelini oluşturduğundan, bu farkın önemli oranda azalması küreselleşme sürecini

yavaşlatmaktadır. Buna karşın, küreselleşmenin yavaşlaması olgusunun 'uluslararası doğrudan yatırımlara' özgü olduğu ve dolayısıyla küresel finansal sermaye akımlarında önemli bir yavaşlamanın söz konusu olmadığı vurgulanmalıdır.

İhracata yönelik ve imalat yönlü iktisadi büyüme modellerinin sona ermesi, geç endüstrileşen ülkelerin kalkınma sürecinin çıkmaza girmesine neden olmaktadır. Düşük ücretler politikası ile düşük-teknolojili ve düşük üretkenlikli sektörlerde yoğunlaşan çevre ekonomilerin, dijital kapitalizm çağında rekabetçi konumları giderek kaybolmaktadır. Dolayısıyla, düşük ücretler yoluyla rekabetçi kalma stratejisini benimseyen geç endüstrileşen ülkeler, düşük veya orta-gelir tuzağına yakalanmaktadır. Diğer yandan, endüstrileşme sürecini tamamlamadan, hizmetler sektörü ağırlıklı dijital dönüşüme yönelmek, çevre/yarı-çevre ülkelerde 'erken endüstrisizleşmeye' yol açarak, büyük boyutlu bir işsizlik sorununa yol açabilir (Rodrik, 2016: 1-4). İmalat endüstrisi teknolojik olarak dinamik ve ihracat potansiyeli taşıyan bir sektör olması yanında, düşük-becerili yüksek istihdam yaratmaktadır. Dolayısıyla, erken endüstrisizleşme süreci, hızlı iktisadi büyümeyi sağlayan önemli bir kanalı ortadan kaldırmaktadır.

Türkiye Ekonomisi İçin Aşırı 'Ütopik' Bir Proje: Yeni Kapitalizme Geçiş

Yapısal iktisadi krizini aşabilmek için Türkiye ekonomisinin büyük ve kapsamlı bir 'dönüşüm' gereksinimi vardır. Buna karşın, Türkiye'nin iktisadi yapısı, işgücü/beşeri sermaye kalitesi ve siyasal/toplumsal/kültürel dinamikleri dikkate alındığında, dijital dönüşümü gerçekleştirme kapasitesinin oldukça düşük olduğu söylenebilir (aşağıdaki paragraflarda incelenmektedir). Böylesine büyük bir dönüşümü 'kriz döneminde' gerçekleştirmek çok daha zordur. Diğer yandan, günümüzdeki çarpık iktisadi yapının sürdürülmeye çalışılması durumunda, Türkiye ekonomisi küresel kapitalist hiyerarşi içindeki konumunu dahi korumakta zorlanacak ve muhtemelen uzun-dönemli bir 'düşüş' sürecine girecektir.

Bir yarı-çevre ekonominin daha ileri bir aşamaya geçebilmesi veya başka bir anlatımla büyük bir sıçramayla merkez ülkeleri yakalayabilmesi için bilgi ve yenilik temelli bir ekonomi oluşturması gerekmektedir. Güney Kore ve Singapur gibi Doğu Asya ülkeleri ihracata yönelik sanayileşme stratejisiyle yüksek bir iktisadi gelişme düzeyine ulaştıktan sonra, bilgi ve yenilik odaklı bir birikim rejimine geçerek, kaliteli/nitelikli (yüksek teknoloji) bir iktisadi büyüme sürecine girmişlerdir. Benzer bir stratejiyi son 5-6 yıllık süreçte yoğun biçimde Çin uygulamış ve iktisadi kalkınma sürecinin bir üst aşamasına geçmek amacıyla teknolojik yenilik odaklı bir kapitalizmin temellerini atmıştır. Çin, bir yandan

ihracattaki rekabetçi konumunu korurken, diğer yandan endüstriyel üretimini teknolojik olarak geliştirmekte ve iç piyasasını güçlendirmektedir.

Türkiye'nin büyük bir yapısal dönüşümü gerçekleştirerek, yeni kapitalizm aşamasına geçmesini engelleme kapasitesine sahip en önemli faktörler şunlardır:

1. Zayıf Eğitim Sistemi ve Yetersiz Bilişsel İşgücü

Yeni kapitalizm, yenilikleri/yeni bilgiyi yaratabilecek, paylaşabilecek ve kullanabilecek kapasiteye sahip, iyi eğitilmiş ve beceri düzeyi yüksek bir nüfusu gerektirmektedir. Yeni kapitalizmde en önemli unsur, nitelikli ve yaratıcı entelektüel/bilişsel emeğin bulunmasıdır, çünkü teknolojik yenilik beyin gücüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, yenilikçi ve bilgi tabanlı kapitalist ekonomiler için yüksek düzeyde bilim ve mühendislik yeteneği ve bu tür çalışanları yeterli sayıda yetiştirebilecek bir eğitim sistemi gereklidir.

Yeni kapitalizm teorilerinin büyük çoğunluğu (Marxian ve neoliberal), dijital dönüşümde 'elit' bilim ve teknoloji merkezlerinin önemli rolüne dikkat çekmektedirler. Buna karşın, Marxian yaklaşımı benimseyen 'bilişsel kapitalizm' teorisi, kapitalizmin yeni aşamasına geçiş sürecinde 'kitlese/yaygın entelektüelliğin' (bilişsel emek) önemini vurgulamaktadır. Türkiye'de ise hem elit entelektüel emek (araştırmacılar, mühendisler, bilim ve teknoloji merkezleri) niceliksel ve niteliksel olarak yetersizdir ve hem de eğitimin yeterince yaygınlaşmaması nedeniyle bilişsel kapitalizmin zorunlu unsuru olan kitlese entelektüellik gelişmemiştir.

Tablo 1 ve 2'nin verileri göstermektedir ki Türkiye'de yüksek teknoloji odaklı bir ekonomiye geçiş için gerekli 'iyi eğitilmiş ve nitelikli' bir işgücü yapısı bulunmamaktadır. Tablo 1'de araştırmacı sayısı (bin çalışan başına), eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı ve nüfusun eğitim düzeyi bakımından Türkiye ve OECD ülkeleri karşılaştırılmaktadır. Türkiye'de bin çalışan başına araştırmacı sayısının (4), AB ortalamasının (11.6) çok altında kaldığı görülmektedir. Dünya ekonomisinde teknoloji liderliği konusunda önde gelen ülkelerden G.Kore'de ise bu sayı çok daha yüksektir (16.4). Diğer yandan, eğitime yapılan harcamaların GSYH'ye oranı bakımından Türkiye (% 4.2), OECD ülkeleri arasında son sırada bulunmaktadır (OECD ortalaması % 6.1). Tablo 1'de Türkiye ve OECD ülkelerinde 25-34 yaş aralığında olup, en azından orta-okul üzerinde eğitime devam etmiş olan nüfusun oranı da karşılaştırılmaktadır. Türkiye'de bu oran % 46 iken, OECD ortalaması % 82 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, Güney Kore için % 98'dir. Bu son veri gösteriyor ki, Güney Kore bir 'eğitim devrimi' ile eğitimi

yaygınlaştırıp, entelektüel/bilişsel işgücünü çok yüksek düzeylere çıkarırken, Türkiye, eğitim alanında büyük bir ‘başarısızlık örneği’ olarak kalmaya devam etmektedir. Türkiye, nüfusunun eğitim düzeyi bakımından OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında Meksika ile birlikte en son sırayı paylaşmaktadır. Bilişsel kapitalizm teorisi, kapitalizmin yeni aşamasına geçişte kitlesel ve yaygın entelektüelliğin (eğitim düzeyi yüksek işgücü) rolünü önemle vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye, bilişsel kapitalizme geçiş için gerekli olan yaygın ve nitelikli eğitim koşulunu sağlamaktan çok uzaktır.

Tablo 1. Araştırmacı Sayısı ve Bazı Eğitim Göstergeleri (Türkiye ile OECD Ülkeleri)

Bin Çalışan Başına Düşen Araştırmacı Sayısı	Eğitim Kurumlarına Yapılan Harcamaların GSYH’ya Oranı (%)	25-34 yaş aralığında olup, en azından ortaokul üzerinde eğitime devam etmiş olan nüfusun oranı (%)
Max. değer: İsrail (21.4)	Max. değer: Danimarka (7.9)	Max. değer: G.Kore (98)
G.Kore: (16.4)	OECD ortalaması: 6.1	OECD ortalaması: 82
AB ortalaması: (11.6)	-	-
Min. değer: Meksika (1.1)	Min. değer: Türkiye (4.2)	Min. değer: Türkiye (46) Meksika (46)
<i>Türkiye: (4)</i>	<i>Türkiye: (4.2)</i>	<i>Türkiye: (46)</i>

Kaynak: OECD (2018b) verilerinden derlenmiştir (Veriler 2015 yılına aittir).

Türkiye’nin eğitim sistemi kalitesinin uluslararası düzeydeki konumu Tablo 2’de gösterilmektedir. Küresel rekabet endeksi verilerine göre, Türkiye, yüksek eğitimin kalitesi bakımından dünya’da 101’inci sırada bulunmaktadır (2011-12 dönemine göre sıralamada gerilemiştir). Türkiye’de matematik ve bilim eğitiminin kalitesi de uluslararası standartlara göre son derece düşüktür ve 104’üncü sırada bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının kalitesi başta olmak üzere, pek çok diğer eğitim kalitesi göstergesinde de Türkiye oldukça gerilerde kalmıştır.

Tablo 1 ve 2’nin verileri göstermektedir ki Türkiye’de yüksek teknoloji odaklı bir ekonomiye geçiş için gerekli ‘iyi eğitilmiş ve nitelikli’ bir işgücü yapısı bulunmamaktadır. İyi eğitilmiş bir nüfus (kitlesel entelektüellik), nitelikli/yaratıcı araştırmacılar ve üstün donanımlı mühendisler olmaksızın yeni kapitalizme geçme düşüncesi bir ‘hayal’ olmanın ötesine geçemez. Dolayısıyla, Türkiye’nin

kapitalizmin bir üst aşamasına geçebilmesi için öncelikle bir 'eğitim devrimine' gereksinimi vardır.

Tablo 2. Küresel Rekabet Endeksine Göre Türkiye'de Eğitim Kalitesinin Düzeyi

<i>Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri</i>	2011-12	2017-18
İlkokul Eğitiminin Kalitesi	100	105
Yüksek Eğitimin Kalitesi	94	101
Matematik ve Bilim Eğitiminin Kalitesi	103	104
İşletme Fakültelerinin Kalitesi	110	108
Okullarda İnternet Erişimi	64	72
Özel Öğrenim Hizmetlerine Yerel Düzeyde Erişim	69	83
Öğretim Elemanlarının Kalitesi	86	102

Kaynak: World Economic Forum (2017) ve (2011).

2. Türkiye Ekonomisinin Bağımlı, Krize Açık ve Dengesiz Yapısı

Türkiye ekonomisinin çok önemli 'yapısal' sorunları bulunmaktadır. Bu önemli yapısal sorunların en önemlileri şunlardır: (i) dış finansmana (borçlara) ve ithalata bağımlı iktisadi büyüme. (ii) üretken olmayan sektörlerin ekonomi içindeki görece olarak yüksek oranı. (iii) üretimin teknolojik yapısının geliştirilememesi. (iv) 'erken endüstrisizleşme' (imalat endüstrisinin ekonomi içindeki ağırlığının azalması). (v) yüksek işsizlik oranı (istihdam yaratma kapasitesi düşük bir ekonomi). Küresel kapitalizmin merkez ülkelerinde 2013 yılından itibaren başlayan 'para politikasının normalleşmesi' sürecinin yarattığı olumsuz küresel koşullar/konjonktür nedeniyle Türkiye ekonomisi 2018 yılı Ağustos ayında başlayan ve giderek yoğunlaşan yapısal ve derin bir 'iktisadi büyüme modeli (birikim rejimi) krizine' girmiştir. Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu kriz 'yapısaldır', çünkü iktisadi yapının zayıflıklarından veya kırılmalardan kaynaklanmaktadır.

İthalata ve dış borçlara bağımlı iktisadi büyüme stratejisi (bağımlı finansallaşma) diğer yarı-çevre ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de teknolojik gelişmeyi sağlamamıştır. İthalata dayalı 'bağımlı büyüme' olgusu, endüstriyel sektörde teknolojik gelişmeyi teşvik etmemekte ve merkez ekonomilere bağımlı tipik bir yarı-çevre ekonomisinin sürekliliğini sağlamaktadır. Ayrıca, üretken olmayan sektörlerin (inşaat/konut, emlak, mega altyapı yatırımları) ekonomide kilit bir role sahip olması ve rant ekonomisine verilen ağırlık, teknolojik ilerlemeyi engellemektedir. İmalat endüstrisi, hızlı teknolojik gelişmeyi ve yenilikleri uyarıcı başlıca sektördür. Buna karşın, inşaat sektörünün teknolojik gelişmeye katkısı

yalnızca çok sınırlı bir düzeyde olabilir. Doğu Asya ülkeleri kalkınma süreçlerinin başlangıç aşamasında 'yandaş kapitalizmi modelini' (crony capitalism) uygulamalarına karşın, bu ülkelerin hükümetlerinin desteklediği büyük sermaye grupları 'imalat endüstrisinde' faaliyet gösteriyordu. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki yandaş kapitalizmi modelinde inşaat gibi üretken olmayan sektörler değil, teknolojik gelişmeye açık ve ihracat potansiyeli yüksek endüstriyel sektörler desteklenmiştir.

Son dönemde dijital dönüşüm konusunda büyük atılım yapan bazı yarı-çevre ekonomiler vardır. Çin, yatırım-odaklı ekonomisini, teknolojik yenilik-odaklı bir ekonomiye dönüştürme konusunda büyük başarı sağlamıştır. Yaklaşık beş yıl önce teknoloji taklit ederken, bugün teknoloji ve yenilik üreten bir ülkeye dönüşmüş ve bilim/teknolojik yenilik alanında 'süper güç' olma yolunda hızlı bir gelişme göstermiştir. Çin pek çok alanda (balistik füze teknolojileri, genetik mühendisliği, kuantum uyduları, yapay zeka) önemli teknolojik yenilikler gerçekleştirmiştir. Teknolojik yenilik Çin ekonomisinin kilit unsuru haline gelmiş ve yüksek teknoloji ve teçhizat imalatı hızla büyümüştür (Staab ve Butollo, 2018). Çin'in Ar-Ge harcamaları tüm dünyadaki toplam harcamanın yüzde 21'ini oluşturmaktadır. Ar-Ge harcamalarının yıllık ortalama artış hızı (yaklaşık % 18) ABD'nin Ar-Ge büyüme hızının 4 katından daha fazladır.

Türkiye ekonomisinin günümüzdeki yapısal özellikleriyle, teknoloji-odaklı yeni kapitalizme geçiş için gerekli önkoşullara sahip olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin en büyük 500 şirketinin üretiminin teknolojik yapısına ilişkin özet bilgiler Tablo 3'de verilmektedir. İmalat sanayi üretiminde ileri teknoloji içerikli ürünlerin payının çok düşük olduğu (% 3.6) ve yıllar içinde önemli bir ilerleme kaydedilmediği görülmektedir. Bağımlı finansallaşmaya dayalı birikim rejimi, Türkiye'de endüstriyel üretimin teknolojik yapısını geliştirme konusunda önemli bir katkı yapmamıştır. Büyük şirketlerin üretim yapılarında düşük ve orta-düşük teknolojilerin egemenliği (2017'de yaklaşık % 76) sürmektedir. Endüstriyel üretimde orta-yüksek teknoloji üreten üretimin payının ise yaklaşık % 20 olduğu ve son yıllarda önemli bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin en temel sorunlarından birinin 'düşük ve orta-düşük teknoloji açmazı' olduğu söylenebilir.

Tablo 3'deki verilerin de ortaya koyduğu gibi, Türkiye imalat sanayi düşük teknolojiye dayalı geleneksel sektörlerin dışına çıkamamış (oldukça küçük bir bölümü hariç) ve dolayısıyla üretim ve ihracatın, ithalata bağımlılığı giderek artmıştır. Türkiye'de endüstriyel alanda 'derinleşme' sağlanamamış ve dolayısıyla üretim ve ihracatta niceliksel artışlar gerçekleştirilirken, üretimin teknolojik yapısında (niteliksel gelişme) bir dönüşüm sağlanamamıştır. Türkiye imalat

endüstrisi, düşük düzeyde teknik bilgi ve kalifiye olmayan işgücü becerisine dayalı orta ve orta-düşük teknolojilerde uzmanlaşmış ve Türkiye'nin dış ticaretinin yapısı da buna paralel olarak biçimlenmiştir. Bu düşük ve orta-düşük yoğunluklu iktisadi yapının bir önemli sonucu ise bu yapının sürdürülebilmesi için düşük işgücü maliyetlerine (ucuz emek) gereksinim olmasıdır. Aksi takdirde, düşük/orta-düşük teknoloji ihraç ürünlerinin küresel piyasalarda yüksek rekabet gücüne sahip olması olanaksızdır. Türkiye'de üretimin teknolojik yapısı, gelişmiş (ileri kapitalist) ülkelerden çok farklıdır. Bu teknolojik yapı iktisadi olarak yeterince gelişmemiş çevre ve yarı-çevre ekonomilerin büyük bölümünün temel özelliklerinden biridir.

Tablo 3. Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketinin Üretim Teknolojik Yapısı

(%)	2015	2016	2017
Düşük Teknoloji	38.9	37.4	36.2
Orta-Düşük Teknoloji	39.0	39.3	39.9
Orta-Yüksek Teknoloji	18.9	19.5	20.2
Yüksek Teknoloji	3.4	3.7	3.6

Kaynak: İSO (2017).

Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının teknolojik yapısı da endüstriyel üretimin teknolojik yapısına benzerdir (bakınız Tablo 4). İhracat içinde düşük ve orta-düşük teknoloji içerikli ürünlerin payı büyük ağırlığa (2017'de yaklaşık % 62) sahiptir. Yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ise oldukça düşüktür (2017'de % 3.9). Buna karşın, orta-yüksek teknoloji içerikli ürünlerin imalat sanayi ihracatı içindeki payının (2017'de % 34.5), orta-düşük teknoloji ürünlerin payına (% 28.3) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda (2014-2018) orta-düşük teknoloji endüstriyel üretimin payının azalma eğilimine girdiği ve buna karşın, orta-yüksek teknoloji ihraç ürünlerinin payının yükseliş trendi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Türkiye'de Teknoloji Yoğunluğu İtibariyle İmalat Sanayi İhracatı

(%)	2014	2015	2016	2017	2018/1-6
Düşük Teknoloji	35.8	35.0	35.1	33.3	33.0
Orta-Düşük Teknoloji	29.2	29.5	28.3	28.3	26.2
Orta-Yüksek Teknoloji	31.6	31.8	33.1	34.5	37.3
Yüksek Teknoloji	3.4	3.6	3.5	3.9	3.5

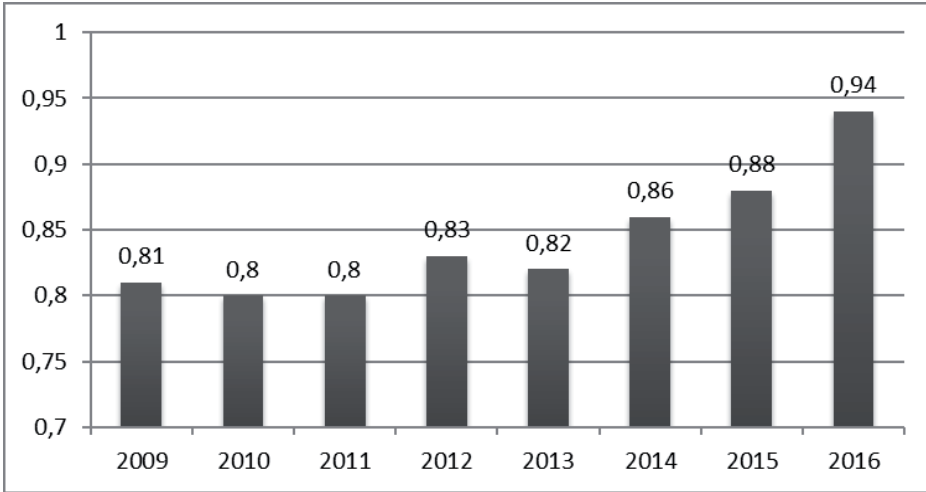
Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı (2018). (Dış Ticaret İstatistikleri). Not: 2018 yılı verisi Ocak-Haziran dönemini kapsamaktadır.

3. İleri Teknolojiye Yapılan Yatırımların Yetersizliği

Yeni kapitalizme geçiş için şu unsurların da sağlanması gereklidir: (i) firmalar, araştırma merkezleri, üniversiteler, danışmanlar ve diğer örgütlerden oluşan 'etkin bir yenilik (inovasyon) sisteminin' kurulması ve bu sistemin sürekli büyüyen küresel bilgiye ulaşması ve özümsemesi, onu yerel gereksinimlere uyarlaması ve yeni teknoloji yaratması. (ii) etkin iletişime, bilginin işlenmesine ve yayılmasına olanak sağlayan bir 'dinamik bilgi altyapısı'. (iii) varolan ve yeni bilginin etkin biçimde kullanılması ve teknolojik yenilik yaratıcı girişimlerin desteklenmesi için gerekli özendiricileri sağlayan bir 'iktisadi ve kurumsal rejim'.

Türkiye ekonomisinin teknolojik yapısını geliştirmek ve teknolojik yenilik odaklı bir iktisadi büyüme modeline geçişi hızlandırmak için Ar-Ge harcamalarının yüksek düzeylere çekilmesi gerekmektedir. Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı belirli bir artış gösterse de, henüz % 1 civarında seyretmektedir. Grafik 1'de görüldüğü gibi 2009'da % 0.81 olan Ar-Ge / GSYH oranı, 2016'da % 0.94'e çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının gelişmiş ülkeler düzeyinin çok altında kaldığı görülmektedir.

Grafik 1. Türkiye'de Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)

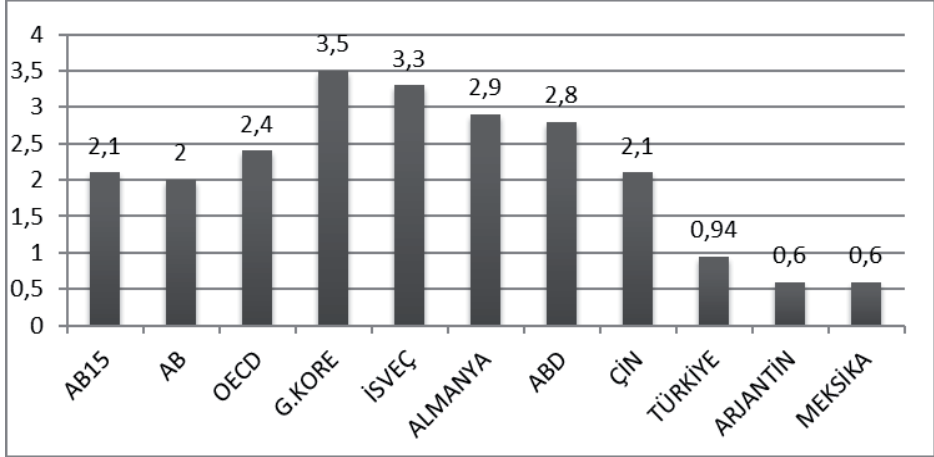

Kaynak: TÜİK (2017).

Grafik 2'de Türkiye ve bazı seçilmiş ülkelerde Ar-Ge / GSYH oranlarına ilişkin veriler sunulmaktadır. Türkiye'de Ar-Ge oranının (% 0.94), AB (% 2) ve OECD (% 2.4) ortalamalarının oldukça altında kaldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, teknolojik atılım konusunda lider olan ülkelerden Güney Kore'de bu oran % 3.5

iken, İsveç ve Almanya gibi ekonomilerini teknolojik ilerleme (yüksek teknoloji) yönünde yeniden yapılandıran ülkelerde Ar-Ge oranları sırasıyla % 3.3 ve % 2.9'dur. Hızlı bir teknolojik atılıma girişen Çin'de ise bu oran % 2.1'dir.

Grafik 2. Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Ar-Ge / GSYH Oranı (%)

Kaynak: OECD (2018a).

Tablo 5. Türkiye’de İmalat Endüstrisinde Dijital Teknoloji Kullanım Oranları (%)

	Uygulanan	Yaygınlaşan	Pilot Uygulama	Uygulama Yok
Yapay Zeka & Akıllı Sistemler	2	3	35	60
Arıtılmış Gerçeklik	5	4	17	74
Eklemeli Üretim	4	7	21	68
Simülasyon	11	9	33	47
Bulut Bilişim	10	10	39	41
Endüstriyel İnternet	7	16	33	44
Büyük Veri ve Analizleri	14	16	35	34
Yatay/Dikey Entegrasyon	16	16	43	25
Robot ve Otomasyon	24	21	34	20
Sensörler	35	27	28	10
Siber Güvenlik	53	16	16	15

Kaynak: TÜSİAD (2017).

Tablo 5, Türkiye’de imalat endüstrisinde çeşitli dijital teknoloji kategorilerinin kullanım oranlarını vermektedir. Uygulamaya geçmiş dijital teknolojilerin oranının birkaç istisna dışında (siber güvenlik ve sensörler) oldukça düşük olduğu görülmektedir.

İmalat endüstrisinde uygulaması % 50’yi geçen tek bir dijital teknoloji kategorisi (siber güvenlik) bulunmaktadır. Endüstriyel uygulaması % 16 ve altında kalan tam sekiz dijital teknoloji kategorisi bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye imalat endüstrisinde dijital teknolojilerin çoğunun henüz başlangıç ya da ‘pilot uygulama’ aşamasında bulunduğu söylenebilir.

Tablo 6, Türkiye’nin teknolojik yenilik geliştirme kapasitesi bakımında uluslararası düzeydeki konumunu sunmaktadır. Küresel rekabet endeksi verilerine göre, Türkiye, ‘genel’ teknolojik yenilik kapasitesi bakımından 74’üncü sırada bulunmaktadır (2011-12 dönemine göre sıralamada gerilemiştir). Bilimsel araştırma kurumlarının kalitesinin ise uluslararası düzeyde çok düşük olduğu görülmekte ve 2017-18 döneminde 100’üncü sırada bulunmaktadır. Çok sayıda teknolojik gelişme göstergesinde 2011-12 dönemi ile kıyaslandığında ilerleme değil, ‘gerileme’ olduğu görülmektedir. Tablo 6’daki bir önemli gösterge ise ‘beyin göçü’ veya ‘yüksek nitelikli işgücünü kaybetmeme kapasitesi’ ile ilgilidir ve Türkiye bu konuda 83’üncü sıradadır. Türkiye’nin yüksek nitelikli işgücünü çekebilme kapasitesi çok daha kötü olduğundan, dünya ülkeleri arasında 103’üncü sırada bulunmaktadır. Dolayısıyla, bir yandan nitelikli ve yaratıcı işgücü miktarının oldukça düşük olması ve diğer yandan da beyin göçü olgusu ve nitelikli araştırmacıları çekebilme kapasitesinin düşüklüğü gibi nedenlerle Türkiye’nin dijital yapısal dönüşüm için gerekli insan kaynaklarından büyük oranda yoksun olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Teknolojik Yenilik Düzeyi Göstergeleri Bakımından Türkiye’nin Uluslararası Konumu

<i>Türkiye’nin Sıralamadaki Yeri</i>	2011-12	2017-18
Teknolojik Yenilik (innovation) Kapasitesi	71	74
Bilimsel Araştırma Kurumlarının Kalitesi	89	100
Şirketlerin Ar-Ge Harcamaları	62	69
Ar-Ge’de Üniversite ve Endüstri İşbirliği	74	66
İleri Teknoloji Ürünlerine Yönelik Kamu İhaleleri	56	64
Bilim İnsanı ve Mühendislerin Oranı	35	49
Patent Başvuruları	69	39
Yüksek Nitelikli İşgücünü Kaybetmeme Kapasitesi (Beyin Göçü)	97	83
Yüksek Nitelikli İşgücünü Çekebilme Kapasitesi	-	103

Kaynak: World Economic Forum (2017) ve (2011). (Küresel Rekabet Endeksi verileri).

Tablo 7, ‘küresel yenilik endeksi’ verilerini kullanarak Türkiye’nin teknolojik yenilik bakımından dünyanın 126 ülkesi arasındaki konumunu özetlemektedir. Küresel rekabet endeksi verileri ile karşılaştırıldığında, küresel yenilik endeksi verileri Türkiye’nin teknolojik yenilik kapasitesini görece olarak biraz daha yüksek göstermektedir. Türkiye genel küresel yenilik endeksinde 50’inci sırada bulunmaktadır. Yenilik girdi alt endeksi bir ekonomide yenilik yaratma kapasitesini arttıran beş unsura dayanmaktadır: kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, piyasa çok yönlülüğü ve işletmelerin teknolojik kapsamlılığı. Yenilik çıktı alt endeksi ise iki unsura dayanmaktadır: bilgi ve teknoloji ürünleri ve yaratıcı ürünler. Türkiye, yenilik girdi alt endeksinde 62’inci sıradayken, yenilik çıktı alt endeksinde 43’üncü sırada bulunmaktadır.

Tablo 7. Küresel Yenilik Endeksi, Dünya Teknoloji Liderleri ve Türkiye

	Genel Endeks Sıralaması	Yenilik Girdi Alt Endeksi Sıralaması	Yenilik Çıktı Alt Endeksi Sıralaması
Türkiye	50/126	62/126	43/126
<i>Gelir Grubuna Göre Yenilik Liderleri</i>			
Yüksek Gelir Grubu (47 ülke)	Yüksek-Orta Gelir Grubu (34 ülke)	Düşük-Orta Gelir Grubu (30 ülke)	Düşük-Gelir Grubu (15 ülke)
İsviçre	Çin	Ukrayna	Tanzanya
Hollanda	Malezya	Vietnam	Ruanda
İsveç	Bulgaristan	Moldova	Senegal

Kaynak: Cornell University vd. (2018).

Not: Yenilik Girdi Alt Endeksi, yeniliklere yapılan yatırımları kapsamaktadır. Yenilik Çıktı Alt Endeksi, ekonomideki yenilikçi faaliyetlerin sonuçlarını içermektedir.

Ayrıca, Tablo 7’de dört farklı gelir grubunun her biri için teknolojik yenilik liderleri verilmiştir. Yüksek gelir grubundaki lider ülkeler (ilk üç sıra) sırasıyla İsviçre, Hollanda ve İsveç’ten oluşmaktadır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu yüksek-orta gelir grubunda ise Çin, Malezya ve Bulgaristan ilk üç sırada bulunmaktadır. Türkiye ise yüksek-orta gelir grubundaki ülkeler arasında teknolojik yenilik düzeyi bakımından sekizinci sıradadır. Düşük-orta gelir grubunun teknoloji liderleri Ukrayna, Vietnam ve Moldova olarak sıralanırken, düşük-gelir grubunun teknoloji liderleri Tanzanya, Ruanda ve Senegal’den oluşmaktadır.

Sonuç

Bu makalenin büyük bir bölümünde ‘yeni kapitalizmin’ (kapitalizmin üçüncü aşamasının) temel yapısal niteliklerini Marxian teoriler ışığında inceledik. Zayıf teorik temellere sahip neoliberal teoriler ise eleştirel bir bakış açısıyla kısaca gözden geçirilmiştir. Yeni kapitalizmi açıklamaya çalışan Marxian teoriler arasında en gelişmiş analitik yapıya sahip olan teorinin ‘bilişsel kapitalizm teorisi’ olduğu ileri sürülebilir. Otonomist Marxizm geleneği ile regülasyon teorisinden esinlenen bilişsel kapitalizm teorisinin katkıları şunlardır: (i) görel olarak geniş bir literatür oluşturmuştur. (ii) teorik tezleri hem akademik ve hem akademik olmayan (medya) çevrelerde önemli tartışma yaratmıştır. (iii) geliştirdiği yeni ve özgün kavramlarla yeni kapitalizmin incelenmesine ve anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. (iv) doğrudan Karl Marx’ın eserlerinin çağdaş kapitalizme uyarlanması veya yeniden yorumlanması yoluyla geliştirilmiş bir teoridir. Bilişsel kapitalizm teorisinin eleştirilen pek yönü bulunmasına karşın, bu eleştirilerin incelenmesi bu makalenin kapsamı dışındadır. Dijital kapitalizm teorisi ise bilişsel kapitalizmin kısmen ihmal ettiği veya fazla üzerinde durmadığı bazı konuları (nesnel bilginin gelişimi) vurgulamaktadır. Dijital kapitalizm teorisine göre, dijital devrim 1970’lerden itibaren sistemik bir kriz içine giren ileri kapitalizmin ‘yeniden yapılanma’ projesinin en önemli stratejik unsurlarından biridir. Diğer yandan, ulusötesi bilgi kapitalizmi teorisi göre, çağdaş ileri kapitalizmdeki büyük dönüşümün bir kutbunu vurgulayan teoriler (bilişsel kapitalizm ve dijital kapitalizm) yararlı olmalarına karşın, yetersizdirler. Bu makale, yeni kapitalizme yönelik radikal ve Marxian eleştirileri de incelemiştir. Neoliberal teorilerin yeni kapitalizme ilişkin ‘iyimser öngörülerinin’ büyük çoğunluğu gerçekleşmemiştir. Çağdaş kapitalizmde yeni kapitalist sınıf ‘asalak’ bir nitelik kazanmış, rant bütünüyle geri dönmüş, aşırı-birikim ve iktisadi durgunluk sorunları ağırlaşmış, gelir eşitsizlikleri artmış, işsizlik orta sınıfı tehdit eder duruma gelmiş, geçici/güvencesiz istihdam yaygınlaşmış ve çevre ülkelerin iktisadi kalkınma ümitleri azalmıştır.

Türkiye ekonomisinin yeni kapitalizme geçiş potansiyeli bir önceki bölümde tartışıldı. Yirmi birinci yüzyılda küresel kapitalist hiyerarşinin merkez ülkeleri ile çevre/yarı çevre ekonomileri arasındaki ‘teknoloji uçurumu’ çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Dünya üzerindeki teknolojik buluşların ve ilerlemenin büyük bölümü merkez ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye gibi küresel güneydeki ülkeler için iktisadi kalkınma ve merkez ülkeleri yakalama sürecinin, teknolojik yenilik odaklı bir ekonomiye geçiş stratejisi ile birleştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik yenilik odaklı bir ekonomiye başarılı biçimde geçiş yapan yarı-çevre ekonomiler genellikle ihracata-yönelik endüstrileşme stratejisinde başarılı olmuş ülkelerdir. Bu ülkeler genellikle iyi eğitimli nüfusa

sahip, ileri teknolojiye büyük miktarda yatırım yapan, cari işlemler fazlası veren, dış borçları yüksek olmayan ülkelerdir.

Buna karşın, Türkiye kapitalizminin önünde teknoloji-odaklı uzun-dönemli bir iktisadi dönüşüm için önemli engeller bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

(1) Türkiye’de hem elit bilişsel emek ve hem de kitlesel entelektüellik yeterince gelişmemiştir.

(2) Çağdaş bilgi teorilerinin büyük çoğunluğuna (Marxian ve neoliberal) göre, yeni kapitalizme geçiş için dijital teknolojilere, dijital altyapıya ve Ar-Ge harcamalarına önemli miktarda kaynak aktarılmalıdır. Buna karşın, yüksek teknoloji geliştirme hedefinin Türkiye’nin iktisadi ve siyasal öncelikleri arasında yer almadığı ve bu alana yeterince kaynak aktarılmadığı görülmektedir.

(3) Türkiye ekonomisinin ‘yapısal dönüşümünü’ neredeyse olanaksız kılan çok sayıda diğer faktör bulunmaktadır: (i) Türkiye ekonomisinin büyük yapısal zayıflıkları. (ii) Liyakat sistemi yerine nepotizm ve klientalizme dayalı siyasal/ iktisadi tercihler sistemi. (iii) Türkiye’deki nitelikli ve yaratıcı araştırmacıların/ mühendislerin merkez ülkelere göçü (beyin göçü olgusu). (iv) Yaratıcılığı kısıtlayan olumsuz toplumsal/kültürel dinamikler.

Bütün bu engeller dolayısıyla, teknoloji-odaklı iktisadi büyüme modelini, Türkiye’nin ‘gerçekçi’ bir iktisadi kalkınma stratejisi seçeneği olarak görmek oldukça zordur. Diğer yandan, Türkiye ekonomisi, pek olası görünmeyen böyle bir yapısal dönüşümü başarsa dahi, diğer önemli yapısal iktisadi sorunları varlığını sürdürebilir. Yeni kapitalizme geçiş, kapitalizme özgü iktisadi sorunların (büyük iktisadi eşitsizlikler, tekelci/oligopolistik sermayenin egemenliği, yüksek işsizlik, güvencesiz istihdam vb.) sona ermesi anlamına da gelmeyecektir. Ayrıca, Türkiye, ‘emperyalist merkezin’ dışında bir ülke olarak kalacak ve bu merkezin iktisadi/siyasal kararlarına bağımlı bir konumda bulunacaktır.

Kaynakça

Acemoğlu D ve Autor D H (2011). Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. *Handbook of Labor Economics*, 4B, 1043–1171.

Baran P A ve Sweezy P M (1966). *Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.

Bologna S (2005). Negri’s Proleterians and the State: A Critique. (trans. E. Emery). İçinde: T S Murphey ve A K Mustapha (der), *The Philosophy of Antonio Negri: Resistance in Practice*, London and Ann Arbor, MI: Pluto Press, 38-47.

Bowring F (2004). From the Mass Worker to the Multitude: A Theoretical Contextualisation of Hardt's and Negri's Empire. *Capital and Class*, 28(2), 101-132.

Boyer R (2004). *The Future of Economic Growth: As New Becomes Old*. Cheltenham: Edward Elgar.

Brenner R (2009). What is Good for Goldman Sachs is Good for America: The Origins of the Current Crisis. Retrieved April 14, 2009, from <http://escholarship.org/uc/item/0sg0782h>.

Brown N ve Szeman I (2005). What Is the Multitude? Questions for Michael Hardt and Antonio Negri. *Cultural Studies*, 19(3), 372-387.

Burton J (2013). Capitalism's Californian Revolution: Yann Moulier Boutang, Cognitive Capitalism. *Parrhesia*, 16, 71-76.

Chakravartty P ve Schiller D (2010). Neoliberal Newspeak and Digital Capitalism in Crisis. *International Journal of Communication*, 4, 670-692.

Cleaver H (1999). Computer-linked Social Movements and the Global Threat to Capitalism. (<http://www.eco.utexas.edu/faculty/Cleaver/polnet.html>).

Collins R (2013). The End of Middle-Class Work: No More Escapes. İçinde: I Wallerstein, R Collins, M Mann, G Derluguian, C Calhoun (der), *Does Capitalism Have A Future?*, Oxford: Oxford University Press, 27-49.

Cornell University vd. (2018). The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.

Döttling R ve Perotti E C (2017). Secular Trends and Technological Progress. CEPR Discussion Papers DP12519, C.E.P.R. Discussion Papers.

Dyer-Witheford N (2004). *Autonomist Marxism*. Canberra, Australia: Treason Press.

Dyer-Witheford N (2005). Cognitive Capitalism and the Contested Campus. *European Journal of Higher Arts Education*, 2, 71-93.

Fisher E (2010). Contemporary Technology Discourse and the Legitimation of Capitalism. *European Journal of Social Theory*, 13(2), 229-252.

Foray D (2004). *The Economics of Knowledge*. Cambridge, MA: MIT Press.

Foster J B vd. (2001). The New Economy: Myth and Reality. *Monthly Review*, 52(11), (April).

Foster J B ve Magdoff F (2009). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press.

- Fuchs C (2009). A Contribution to the Critique of the Political Economy of Transnational Informational Capitalism. *Rethinking Marxism*, 21(3), 387-402.
- Fuchs C (2011). Cognitive Capitalism or Informational Capitalism? The Role of Class in the Information Economy. İçinde: M Peters ve E Bulut (der), *Cognitive Capitalism, Education and Digital Labor*, New York: Peter Lang, 75-119.
- Fumagalli A ve Mezzadra S (2010). *Nothing Will Ever Be the Same: Ten Theses on the Financial crisis. Crisis in the Global Economy*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Golding P (2000). Forthcoming Features: Information and Communications Technologies and the Sociology of the Future. *Sociology*, 34 (1), 165-184.
- Gordon R J (2012). Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds, NBER Working Paper No. 18315.
- Gordon R J (2014). The Demise of U.S. Economic Growth: Restatement, Rebuttal, and Reflections, NBER Working Paper No. 19895
- Gordon R J (2015). Secular Stagnation: A Supply-Side View. *American Economic Review, Papers & Proceedings 2015*, 105(5), 54–9.
- Hall P A ve Soskice D (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen A H (1939). Economic Progress and Declining Population Growth. *American Economic Review*, 29, 1-15.
- Hardt M (1999). Affective Labour. *Boundary 2*, 26(2), 89-100.
- Hardt M ve Negri A (1994). *Labour of Dionysus: Critique of the State-Form*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hardt M ve Negri A (2000). *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt M ve Negri A (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin.
- Harvey D (2003). *The New Imperialism*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Howitt P (2004). Endogenous Growth, Productivity and Economic Policy: A Progress Report. *International Productivity Monitor*, Centre for the Study of Living Standards, 8, 3-15.
- İSO (İstanbul Sanayi Odası) (2017). Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (İSO 500). İstanbul: İSO.

Jeon H (2014). Cognitive Capitalism or Cognition in Capitalism? A Critique of Cognitive Capitalism Theory. *Spectrum: Journal of Global Studies*, 2(3), 89-116.

Jessop B (2002). *The Future of the Capitalist State*. London: Polity Press.

Kim H (2007). The Knowledge-Led Accumulation Regime: A Theory of Contemporary Capitalism. IRLE Working Paper No. 158-07, <http://irle.berkeley.edu/workingpapers/158-07.pdf>.

Lazzarato M (2004). From Capital-labor to Capital-life. *Ephemera*, 4(3), 187-208.

Lazzarato M (2016). Immaterial Labor. *Work, Migration, Memes, Personal Geopolitics*, 30, 78-88.

Lucarelli S (2013). Introduction: From Knowledge-based Economy to Cognitive Capitalism. (Section A), içinde: F Bria ve D Roio (der), *Theoretical Framework on Future Knowledge-based Economy*, D-CENT Decentralised Citizens Engagement Technologies, Specific Targeted Research Project, Collective Awareness Platforms, 5-14.

Marazzi C (2008). *Capital and Language*. Los Angeles: Semiotext(e).

Marx K (1974). *Grundrisse*. London: Penguin Books.

Marx K (1990). *Capital: A Critique of Political Economy*, Volume I, London: Penguin Books.

Marx K (1999). *Capital: A Critique of Political Economy*, Volume III, The Process of Capitalist Production as a Whole. (Edited by Friedrich Engels), First Published: 1894, On-Line Version: Marxists.org 1999, New York: International Publishers. (<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-III.pdf>).

Mason P (2015). *PostCapitalism: A Guide to Our Future*. United States of America: Allen Lane.

Moulier Y (1989). Introduction. içinde: A Negri (der), *The Politics of Subversion*. Cambridge: Polity, 1-46.

Moulier-Boutang Y (2011). Cognitive Capitalism. (Translated by Ed Emery), English Edition, Cambridge, UK: Polity Press.

Nahles A (2018). Putting People First in the Digital Age. *International Politics and Society*, 01.08.2018, (<https://www.ips-journal.eu/topics/democracy/article/show/putting-people-first-in-the-digital-age-2879/>).

Negri A (1984). *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*. Massachusetts: Bergin and Garvey.

Negri A (1988). *Revolution Retrieved. Selected Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis and New Social Subjects*. London: Red Notes.

Negri A (1989). *The Politics of Subversion: A Manifesto for the Twenty First Century*. Cambridge: Polity.

Negri A (1992). Interpretation of the Class Situation Today: Methodological Aspects. İçinde: W Bonefeld, R Gunn ve K Psychopedis (der.) *Open Marxism. Volume II: Theory and Practice*. London: Pluto.

Negri A (2008). *Reflections on Empire*. Cambridge, UK: Polity Press.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2018a). Main Science and Technology Indicators Full Database. (<http://www.oecd.org/sti/msti.htm>).

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2018b). Compare Your Country by OECD. (<https://www.compareyourcountry.org/?lg=en>).

Rifkin J (2014). *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. United States of America, NY: Palgrave Macmillan Edition.

Robinson W I (2018). The Next Economic Crisis: Digital Capitalism and Global Police State. *Race & Class*, 60(1), 77-92.

Rodriguez-Montemayor E (2018). How the Digital Economy Has Exacerbated Inequality. *INSEAD Knowledge*. July 18, 2018. (<https://knowledge.insead.edu/responsibility/how-the-digital-economy-has-exacerbated-inequality-9726#dLcUMBKkJuASwDmL.99>).

Rodrik D (2016). Premature Deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, Springer, 21(1), 1-33.

Saxer M (2017). The Human Economy: The Social Democratic Path to Decent Livelihoods and Development in Digital Capitalism, July 17, 2017, Friedrich-Ebert-Stiftung.

Schiller D (1999). *Digital Capitalism*. Cambridge, MA: MIT Press.

Schiller D (2007). *How to Think about Information*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Schiller D (2011). Power Under Pressure: Digital Capitalism In Crisis. *International Journal of Communication*, 5, 924–941.

Schiller D ve Yeo S (2017). Science and Engineering in Digital Capitalism. İçinde: D Tyfield vd. (der), *Routledge Handbook of the Political Economy of Science*, Abingdon: Routledge, 70-82.

Smith K (2002). What is the 'Knowledge Economy'? Knowledge Intensity and Distributed Knowledge Bases. Discussion Papers from United Nations University, Institute for New Technologies, No. 6.

Staab P ve Butollo F (2018). Digital Capitalism - How China is Challenging Silicon Valley. Friedrich-Ebert-Stiftung, Division of Economic and Social Policy, 04/2018.

Summers L H (2014). U.S. Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound. *Business Economics*, 49(2), 65-73.

Summers L H (2015). Demand Side Secular Stagnation. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105(5), 60-65.

TC Ticaret Bakanlığı (2018). Dış Ticaret İstatistikleri (31/10/2018). Ankara: TC Ticaret Bakanlığı. (<https://bakanrapor.ekonomi.gov.tr/detay.cfm?MID=2>).

Trott C (2007). Immaterial Labour and World Order: An Evaluation of a Thesis. *Ephemera*, 7(1), 203-232.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2017). 2016 Yılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri Araştırması. Ankara: TÜİK.

TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İş İnsanları Derneği) (2017). Türkiye'nin Sanayide Dönüşüm Yetkinliği Raporu, N. Numanoğlu ve F. H. İnce (der), İstanbul. TÜSİAD.

Unger R M (2019). *The Knowledge Economy*. London, New York: Verso.

Varian H R (1996). Differential Pricing and Efficiency. *First Monday*, 1(2), August 1996

Vercellone C (2005). The Hypothesis of Cognitive Capitalism. (Towards a Cosmopolitan Marxism, Historical Materialism Annual Conference), 4-6 November, Birkbeck College and SOAS, London, 4 et 5 November 2005). <halshs-00273641>

Vercellone C (2008). The New Articulation of Wages, Rent and Profit in Cognitive Capitalism. The Art of Rent, Feb 2008, Queen Mary University School of Business and Management, London, United Kingdom. <halshs-00265584>

Vercellone C (2013a). Crisis and the Transition towards Cognitive Capitalism: Its Origin and Meaning. İçinde: F Bria ve D Roio (der), *Theoretical Framework on Future Knowledge-based Economy*, D-CENT Decentralised Citizens Engagement Technologies, Specific Targeted Research Project, Collective Awareness Platforms, 18-23.

Vercellone C (2013b). From the Mass-worker to Cognitive Labour: Historical and Theoretical Considerations. İçinde: M Linder ve KH Roth (der), *Beyond Marx: Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 417-445.

Virno P (2007). General Intellect. *Historical Materialism - Research in Critical Marxist Theory*, 15, 3–8.

World Economic Forum. (2011). Global Competitiveness Report 2011-2012, K. Schwab ve X. Sala-i-Martin (der), (<https://www.weforum.org/gcr>).

World Economic Forum. (2017). Global Competitiveness Report 2017-2018, K. Schwab ve X. Sala-i-Martin (der), (<https://www.weforum.org/gcr>).

Zukerfeld M ve Yansen G (2016). Access, Resources, and Classes in the History of Capitalism: A Theory of Social Stratification from a Cognitive Materialist Perspective. *TripleC: Communication, Capitalism & Critique*, 14(1), 208–231.

Zukerfeld M (2017). *Knowledge in the Age of Digital Capitalism: An Introduction to Cognitive Materialism*. London: University of Westminster Press.